

Lamed

List za radoznale
Izabrao i priredio Ivan L Ninić

Godina 9

Broj 9

Septembar 2016

Marko-Marija Gregorić

René Girard Odlazak proroka

Čak i ako stavimo postrani činjenicu da činjenice bilo koje vrste u naše “hipermasmedijsko” doba više nemaju moć da izazovu osobito čuđenje, činjenica da, dok se smrti glumaca, pjevača, biznismena, kompjutorskih tehničara te inih zvijezda današnje “kulture” popraćuju opširnim i svečanim, nerijetko i dirljivim medijskim nekrolozima, preminuće jednog od najvećih i najvažnijih mislilaca našega doba u nas nije izazvalo – barem koliko je meni poznato, i izuzmu li se redovne štire koliko i šuplje osmrtnice u općeinformativnim servisima te nešto manje šturi ali nimalo manje šuplji prikazi na opskurnim dez-informativnim portalima – gotovo nikakav komentar, zacijelo neće nikog odviše začuditi.

Već i vrapci na granama jednoglasno cvrkuću da u cijelome svijetu, pa tako i “u nas”, interes za “visoku” kulturu općenito i eklatantno slabi. Ljudi jednostavno nemaju vremena za čitanje kompliciranih knjiga, makar one više i ne bile naročito debele. Ono što većina želi, ili treba, jest ovaj ili onaj oblik informacijskog “šuta” koji će ljude osnažiti, “dati im vjetar u leđa”, ohrabriti ih da nastave ići dalje takvi kakvi jesu i putom koji su pošli. *Empowerment*. Nakon svih kritika iznesenih, ili izbljuvanih, u prošlom stoljeću na račun modernog društva, nakon

svih *jeremijada* o “propasti kulture”, na te stvari sigurno više nije potrebno trošiti papir ni digitalni prostor. A ipak, s druge strane, uvjeren sam da nikad nije naodmet nanovo istaknuti, kad god se za to pruži prilika, da je ta tupa preživačka nezainteresiranost fenomen kojem svjedočimo osobito u slučaju autora, sve rjeđih, čija misao radikalno i pertinentno dovodi u pitanje taj ustaljeni sveopći hod, to nastavljanje dalje čovječanstva, tu inerciju mase koja će se pogdjekad i dalje nazvati “napretkom”, osvjetljujući, poput iznenađujućeg reflektora, bezdani ponor nasilja i destrukcije u koji taj put neminovno vodi.

René Girard očito spada u tu kategoriju. Puna važnost toga “novog Darwina humanističkih znanosti”, kako ga je prozvao jedan drugi današnji velikan mišljenja, *Michel Serres*, prilikom njegove recepcije u *Academie française* 2005, u područjima humanističkih znanosti u najširem smislu – utjecaj koji, kao što primjećuje Serres, seže od antropologije i filozofije, teologije, povijesne znanosti, sociologije i psihologije do književne kritike – vjerojatno će se postupno pokazati tek nakon njegove smrti 5. studenog 2015.

Osnivaču čuvene “mimetičke teorije” već je posvećeno nebrojeno mnoštvo rasprava, njegove teze posvuda služe kao vrhunsko interdisciplinarno oruđe, i to će bez ikakve sumnje nastaviti činiti još i više u budućnosti. Međutim, više od tih teza i njihove široke upotrebne vrijednosti, Serres u svome inauguralnom govoru ističe ono na čemu se one temelje i što im, u isti mah, daje tu gotovo univerzalnu primjenjivost, a što naziva Girardovom “hipotezom” (“najplodnijom hipotezom stoljeća”). Naravno, kao i svaka takva hipoteza, i ova je suviše kompleksna, istovremeno duboka i dalekosežna da bi se kao takva mogla prevesti u bilo kakvu gotovu frazu, pretočiti u bilo kakvu parolu, pretvoriti u bilo kakav sistem. Posrijedi je sukus samoga jednog života, koji uvelike premašuje taj život: “najplodnija hipoteza stoljeća”, stoga što ima doista univerzalnu vrijednost, odnosno moć da promijeni, ne tijek povijesti – kao što su u svome objesnom univerzalizmu pokušale učiniti najveće hipoteze prošloga stoljeća – već način na koji se

povijest shvaća, tumači i, posljedično, na koji se iz nje izvlače pouke za sadašnji trenutak, koje su međutim dovoljno prodrone da mjestimice zahvate i u budućnost. To je razlog zbog kojeg se Serres ne ustručava pridjenuti Girardu naslov proroka. A na njegovu tragu ni mi.

U sveopćoj devalvaciji riječi i smisla svojstvenoj našem dobu, i ta se riječ, kao što neprestano imamo prilike svjedočiti, upotrebljava suviše olako i u značenjima koji je na najgori način patvore. Ali u slučaju Girarda, i u značenju u kojem je koristi Serres, ona očito nema nikakve veze sa senzacionalnom dalekovidnošću ni otrcanim pseudoromantičkim poimanjem genijalnosti. Uostalom, to dovoljno pokazuje i Serresova jasna referencija na biblijske proroke u vezi s Girardom. Ono što odlikuje proroka nije naime magijsko vidjelaštvo, karakteristično za arhaične religije koje je Girard izučio dublje od bilo kojeg drugog suvremenika, već, upravo suprotno, volja i hrabrost da se raskrsti s čitavim sistemom tih religija, sa svom "religioznošću" koja počiva na žrtvenom, sakralnom nasilju. Dok vidjelac i vrač žive u mitskoj prošlosti, u sakralnom vremenu, prorok je duboko uronjen u svoje, naše, profano vrijeme. Prorok je uvijek suvremen. Štoviše, nitko nije tako suvremen kao prorok, koji proživljava krizu svoga vremena dublje i radikalnije nego bilo tko drugi. Upravo ga zbog toga može radikalno kritizirati, bez pribjegavanja mitovima i njihovoj krvavoj utjesi. Girard tako pokazuje da te arhaične religije i njihovi mitovi ne samo da nisu izumrli već itekako žive i djeluju ne samo u našim psihama kao atavistički ostaci nego i u svim aspektima našega "sekularnog" društva, na vrlo konkretne načine, te da raskrstiti s njima ne samo da nije nimalo lako nego je u određenom smislu i nemoguće.

Dok su vidioci uvijek prihvaćeni od aktualnih sistema, prijatelji i suradnici vlastodržaca i etabliranog svećenstva, dvorski astrolozi i čarobnjaci koji služe, da se poslužimo prigodnom biblijskom slikom, svojim Nabukodonozorima i Izebelama, prorok je onaj tko je u opoziciji spram svih oblika vlasti te u potpunom raskoraku sa svim vladajućim kultovima. Zato prorok, kao što se rado ponavlja (ali, čini mi se, i ne baš najbolje shvaća), "nikada nije prihvaćen u svome zavičaju".

Naravno, ni Girard to nije bio, i to samo potvrđuje umjesnost Serresove i naše kvalifikacije. Usprkos stanovitu strahopoštovanju što ga je izazivala sama njegova pojava, ne samo "u nas" nego ni u svojoj rodnoj Francuskoj ni u Sjedinjenim Državama, gdje je proveo veći dio svog života, taj prorok nije pronašao svoj zavičaj. (Iako ga, kao i svaki pravi prorok, on ondje nije ni tražio, znajući da se zavičaj nalazi drugdje). S jedne strane njegova lucidna i bespoštedna kritika religije, uključujući i religiju koja voli sebe nazivati kršćanskom, u mjeri u kojoj ova nastavlja

arhaične i mitske sisteme – mjeri koja, kao što je Girard stalno iznova ukazivao, nije nimalo zanemariva – uznemiravala je i nastavlja uznemiravati religioznjake, dok, s druge strane, sekulariste odbija, ako ne i zastrašuje njegova podjednako bespoštedna i lucidna, apokaliptička kritika modernog svijeta i njegovih idolopoklonstava, kao i njegovo temeljno kršćansko opredjeljenje, iz kojeg ta kritika proizlazi, koje ju prožima i od kojeg je se ne može ni na trenutak odijeliti. Ukratko, i za jedne i za druge on je bio i jest suviše radikal – i to ponajprije u doslovnu i pravom smislu te riječi: onaj tko ide do samoga *radix*, do korijena stvari.

Doista, ono što Girard nalazi u korijenu stvari nije nimalo bezazleno ni umirujuće, ni za koga. On to naziva, svojim preciznim i razumljivim pojmovljem što toliko odudara od većine novih eksplanatornih koncepata skovanih u kabinetima profesionalnih mislilaca, koji nerijetko preuzimaju ulogu nekadašnjih vidjelaca i čarobnjaka, "mehanizam žrtvenog jarca" ("scapegoating machinery"). Taj mehanizam za proizvodnju nasilja Girard otkriva, kroz svoja višestruka i dubinska istraživanja mitova i religija od prethistorije do postmoderne, u samome temelju svake kulture i religije – ne skanjujući se potonje dovesti u tijesnu vezu, dapače do poistovjećanja. Girard pokazuje da ljudsko nasilje, koje je u naše doba doseglo razmjere što ih više nitko ne može zanemariti, bjelodano prijeteći potpunim (samo)uništenjem, nije posve objašnjivo filozofskim ni antropološkim ni historijskim, a ponajmanje sociološkim i psihološkim kategorijama, kao ni onima neke sanjane buduće interdisciplinarnе metaznanosti. Drugim riječima, da bi se ono objasnilo potrebno je prijeći s teza (tj. humanističkih znanosti) na hipotezu, te uvesti u igru religiju i njoj svojstvene "kategorije". Nasilje je ponajprije i u samoj svojoj biti sakralno. Girard neprestano upućuje na "ontološku" – a ne samo etimološku – povezanost između sacrum (sakralno, božanstveno) i sacrificium (žrtva, prinos), osuvremenjujući tako već pomalo zastarjeli i nerazumljivi teološki pojam Zla. Religijski element prisutan je u svakom pojedinom činu nasilja, kao što se svaka sakralizacija osniva na nasilju i izaziva nasilje. Uključeni smo u opće perpetuiranje nasilja, u začarani krug Zla čiji princip i čiju mehaniku naivni rusozizam današnjih prosvijećenih humanista jednostavno nije sposoban doseći; kojem ništa očito ne može stati na kraj; iz kojega je izaći, stoga, u doslovnu smislu nemoguće. Jedino je biblijski "mit", čiji je vrhunac i ostvarenje priča o Isusu Kristu, natkulturan, nadreligijski, sasijecajući mitsko i njegove mogućnosti u samome korijenu. To je čuveni temelj i srž Girardove hipoteze: Evandjelje, i jedino Evandjelje, na konačan način pokazuje da žrtva nasilja nije kriva, da je nenasilje moguće usprkos svojoj nemogućnosti, ras-

krinkavajući taj univerzalni mehanizam jednom za svagda.

Za Girarda, jedino Nemoguće može učiniti nemoguće mogućim, jedino sveto može nadvladati sakralno, što je i učinilo – na Križu. Stoga ne čudi da takvo viđenje i dalje predstavlja sablazan za Židove (religioznjake) i ludost za Grke (sekulariste).

U tome kontekstu, Girard je i jedini suvremenik koji je sustavno pokazao jedan od najmoćnijih, danas gotovo opće prihvaćenih (post)modernih mitova, koji je on sam nazvao mitom o “Progonstvu Razlike”. Usuprot tendencijama svojstvenima današnjoj dobromislećoj kulturi, sklonoj glorificirati različitosti bilo koje vrste samo stoga što su različitosti, pa čak i – ma što to zapravo značilo – “razliku kao takvu”, kulturi koja općenito smatra da je glavni uzrok zla u današnjem svijetu nevoljnost ili nesposobnost da se “toleriraju” različitosti, on revolucionarno pokazuje da žrtva ne biva žrtvom zbog toga što je različita, već, naprotiv, zbog toga što nije dovoljno različita. Oni koji padaju žrtvama mehanizma žrtve nisu oni koji su posve drukčiji od nas, nego upravo suprotno: to su oni koji su suviše slični nama u svojoj zastranjelosti, u svojem odmaku od norme – koja je uvijek naša; abnormalni, koji stavljaju pred nas zrcalo od kojeg ne možemo odvratiti pogled. Mučna fascinacija izobličenjima, bilo tjelesnim bilo moralnim, koja nam je svima poznata, taj spoj krajnje privlačnosti i krajnje odbojnosti, potječe odatle. Monstrumi fasciniraju, ne zato što su potpuno drukčiji od nas, nego zato što na suviše upadljiv i neublaživ način utjelovljuju onaj dio ili aspekte nas samih koje odbijamo prihvatiti, a koji nas s druge strane neodoljivo privlače i kojih se ne možemo riješiti. Stoga monstrome treba eliminirati. To je jedini način da “opstanemo”, to jest ostanemo onakvi kakvi jesmo: “mi sami”. Posve drukčijeg drugog moguće je, i prilično lako tolerirati, ali da je moguće tolerirati drugog koji se ogrešuje o našu ne-drugost, našu različitost od njega time što nam pokazuje njenu fragilnost i iluzornost, a da pritom ostanemo mi sami, u tu iluziju mogu i dalje vjerovati još samo oni koji su i dalje odani, protivno svim i rastućim bjelodanostima, starodrevnoj ideji o suštinskoj dobroti ljudske prirode. Logika linča je, kao što Girard neprestano pokazuje na mnoštvu najrazličitijih slučajeva, upisana u samu strukturu ovozemaljskog ljudskog postojanja.

Upravo je to točka u kojoj je, smatram, Girard najaktualniji – odnosno to bi mogao biti kad bi postojala volja da se njegova hipoteza sustavno primijeni – i “u nas”. Naša specifična vrsta nacionalizama, koji velikim dijelom počivaju na sakralizaciji nasilja (i to njegova vrhunskog oblika koji je rat), što i dalje prijeteći tinjaju, ali u opasnosti svaki se čas razbuktati, gotovo da su savršeni primjer “scapegoatinga” kao mehanizma koji pruža temelj i jamac kolektivnog identiteta. Girardova hipoteza je “u nas” tako reći na

djelu. I premda su se i drugi autori bavili i još se bave tim fenomenima, bez sumnje studiozno i duboko, nitko nije kadar pokazati nam toliko jasno i učinkovito kao Girard da sve dok svoj identitet gradimo, pa i samo “u mislima i osjećajima”, na viktimizaciji drugih, na institucionalnoj proizvodnji monstuma, sa svim popratnim mašinerijama zataškavanja istine o sebi i mimetičkog prebacivanja krivnje, ma koliko i ma čime škropili svoje nasilje – ukratko, sve dok pretvaramo ratove u svetinje i svetinje u ratove, da nam nikakve, pa ni najradikalnije reforme neće pomoći da izađemo iz začaranoga kruga.

Očito, Girard nije nimalo lagan autor. Njegova je vizija prilično “mračna”, i on od svojeg čitaoca zahtijeva dobar i otporan želudac. Neki zbog toga tvrde da on nije autor za svakog; da ga trebaju čitati samo “happy few”, elita, jer ostalima može oduzeti ono malo nade i optimizma koje imaju i koji ih “drže”. Ali ja se ne slažem s tim gledištem. Zapravo mislim upravo suprotno. Što se optimizma tiče, istina jest da je Girard jedan od njegovih najučinkovitijih suvremenih zatirača. Ali ja to smatram pozitivnim. Što se pak tiče nade, sam Girard odgovorio je na pritužbu sljedećim riječima: “Reći da nam je kaos pred vratima nije neusklađeno s nadom, upravo suprotno. Ali ta se nada mora gledati u svjetlu alternative koja ne ostavlja drugu mogućnost osim potpunog uništenja ili ostvarenja Kraljevstva”.

Suviše zahtjevno za nas, obične smrtnike? Po svoj prilici jest. Ali zadaća doista velikog mislioca – koji je uvijek prorok barem u začetku – ionako je, kao što smo utvrdili na početku ovog teksta, pokazivati običnim smrtnicima da je upravo naša običnost, ono u čemu po inerciji slijedimo bezumni tok svijeta, ono što nas odvodi u smrt, te nam uputiti glasni poziv na ne-običnost, na potpunu promjenu mišljenja i života: na ono što se religioznim rječnikom naziva “obraćenje”. Tu je zadaću prorok René Girard savjesno ispunio, kao malo koji njegov suvremenik. I stoga možemo čvrsto vjerovati da je napokon našao svoj zavičaj – on, koji ga je znao tražiti na pravome mjestu.

arteist

Marko-Marija Gregorić

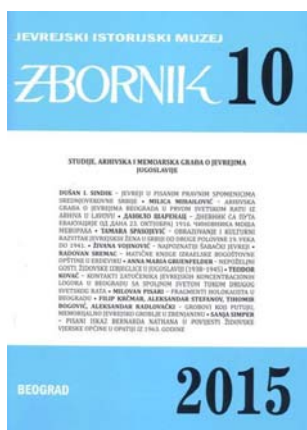
ZBORNİK10

Reč urednika Milana Koljanina

Pred čitaocima je jubilarni, deseti broj *Zbornika* Jevrejskog istorijskog muzeja. Izdavanje ove publikacije otpočelo je sada već daleke 1971. godine sa namerom da u njoj budu objavljivane naučne studije i istorijski izvori koji bi poslužili pisanju opšte istorije Jevreja Jugoslavije. Prvih šest brojeva *Zbornika* bili su tematskog karaktera i bili posvećeni istoriji pojedinih jevrejskih zajednica, kao i njihovoj kulturi. Uporedo sa studijama, u posebnoj rubrici je objavljivana i memoarska građa. Sa sedmim brojem *Zbornika* odustalo se od tematskog koncepta, a od narednog broja nije po-stojala rubrika za memoarsku građu.

I pored radikalno promenjene političke slike jugoslovenskog prostora i stvaranja (ili obnavlja-nja) nacionalnih država na njenom tlu devedesetih godina prošlog veka, osnovni koncept *Zbornika* nije promenjen.

U njemu su i dalje objavljivane studije važne za istoriju i kulturu jevrejskih zajednica na tlu Jugoslavije od prvih tragova njihovog postojanja do najnovijeg doba obeleženog tragedijom Holokausta. Objavljivane studije su i dalje bile iz raznih naučnih disciplina pri čemu je nastavljeno kritičko objavljivanje važnih istorijskih izvora. To je koncept koji je zadržan i u najnovijem broju *Zbornika*. U njemu je uvedena rubrika *Prilozi*, jer je uočena potreba da se prate istoriografska i književna produkcija, kao i umetničke manifestacije vezane za istoriju Jevreja. S obzirom na to da se objavljivanje *Zbornika* poklapa sa stogodišnjicom izbijanja i prve godine trajanja Velikog rata, u njemu su objavljeni i istorijski izvori vezani za učešće Jevreja u njemu čime se Redakcija pridružuje obeležavanju ovog značajnog jubileja.

Milan Koljanin

Sol Fridlender

Godine istrebljenja *Nacistička Nemačka i Jevreji* 1939–1945.

Zavod za udžbenike, Beograd
Prevela sa engleskog jezika
Miljana Protić

Knjiga Sola Fridlendera je po svemu izuzetno istoriografsko delo. Ono pripada istoriografiji Holokausta, jednoj od grana savremene istorije koja je poslednjih decenija postala veoma obimna, temat-ski raznovrsna i prisutna ne samo u naučnoj, nego i u najširoj javnosti. Zato postoje, pre svega, jasni naučni razlozi, ali i oni koji se tiču samorazu-mevanja čoveka i spadaju u sferu opštih moralnih i humanističkih vrednosti. Zaista, bez proučavanja istorijskog fenomena Holokausta, teško je razumeti magistralne tokove istorije „kratkog dvadesetog veka“, odnosno „veka ekstremizma“ kako se protekli vek još često naziva.

Autor Sol Fridlender pripada onoj generaciji istoričara Holokausta koji su preživeli traumu masovnog stradanja i gubitka najbližih. Rođen je 1932. u jevrejskoj porodici u Pragu, rat je proveo u izbegištvu u Francuskoj, krijući se u katoličkom internatu u Monlusuonu blizu Višija. Njegove roditelje je uhapsila francuska policija i predala nemačkim vlastima koje su ih uputile u logor smrti Aušvic. Posle rata, autor je obavljao značajne političke funkcije u jevrejskim organizacijama i izraelskoj vladi, a bio je angažovan i u političkom životu. Istovremeno je gradio svoju naučnu karijeru, objavljujući važne studije i istorijske izvore o Holokaustu. U centru njegovog istraživa-nja bila su uloga Rimokatoličke crkve i pape Pija XII, ideološki i psihološki aspekti Holokausta, pre svega uloga antisemitizma, memoarska literatura o Holokaustu. Sva ova dela su mu omogućila da objavi dve sinteze *Nacistička Nemačka i Jevreji: Godine progona 1933–1939*, (Nazy Germany and the Jews: The Years of Persecution 1933-1939, HarperCollins, New York 1997) i drugu, koja je pred nama. Knjiga *Godine istrebljenja: Nacistička Nemačka i Jevreji 1939–1945*, (The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews 1939-1945, HarperCollins, New York 2007) je ubrzo po objavljivanju 2007. dobila izvanredne kritike, kako u naučnoj, tako i u širokoj javnosti pa ne čudi da joj je dodeljena i Pulicerova nagrada 2008. godine.

Iako sa prvom knjigom predstavlja celinu, knjiga *Godine istrebljenja* je celovita sinteza o svim najvažnijim aspektima fenomena Holokausta, ili Šoa, odnosno sprovođenja državnog programa nacističke Nemačke o uništenju evropskih Jevreja tokom Drugog svetskog rata. Naglašavam da je reč o državnoj politici masovnog uništenja koja je sprovedena u uslovima novog globalnog ratnog sukoba, iniciranog upravo od nacionalsocijalističke Nemačke pod vođstvom Hitlera, radi ostvarenja dalekosežnih imperijalnih planova u Evropi i svetu. Potpuno opravdano, za autora su rat i ostvarivanje planova za preuređenju Evrope i sveta na naci-stičkim ideološkim postavkama bili istorijski okvir u kojem je ostvarivano „konačno rešenje jevrejskog pitanja“, koje se bez toga ne može razumeti, čime je Holokaust, u punom smislu, postao deo savremene istorije.

Šta je osnovni i najbitniji kvalitet ove sinteze? Tu se Holokaust posmatra u svom totalitetu iz ugla počinitelaca i saučesnika, kao i svih onih koji su u tome učestvovali u drugim državama i na okupiranim teritorijama, zatim iz ugla takozvanih posmatrača, i na kraju, ili na prvom mestu, iz ugla žrtava. Ovaj konceptualni okvir autor je koristio kao najpogodniji da predstavi svu složenost i dinamiku Holokausta, ali je svestan toga da nijedan pristup ne može da obuhvati raznolikost istorije Holokausta, čak ni njegova nemačka dimenzija.

Kao najznačajnije motivacione faktore počinitelaca Holokausta autor je istakao ideološko-kulturne; oni su bili glavni pokretači nacističke jevrejske politike, koja je zavisila od okolnosti, institucionalne dinamike i, što je najvažnije, od toka rata. Drugim rečima, ako bi se izdvojila dva magistralna istorijska pojma koja su određivala tok i dinamiku Holokausta, to su Drugi svetski rat, njegov tok i ciljevi, pre svega rat protiv boljševičkog Sovjetskog Saveza. Drugi je ideološki faktor. Za autora je Holokaust neodvojiv od „doba ideologija“, jer su antiliberalne i antisocijalističke ideologije revolucionarne desnice u svim njenim oblicima pred-stavljale Jevreje kao oličenje pogleda na svet i političku praksu protiv koje se bore. Kriza liberalizma i reakcija protiv komunizma kao ideološki izvori antisemitizma su na nemačkoj sceni doveli do krajnosti. Ali oni su bili sve agresivniji širom Evrope, tako da je politika uništenja Jevreja stekla jaku podršku. U Nemačkoj su različiti nivoi antijevrejske ideologije svedeni na stav da je Jevrejin smrtonosna i aktivna pretnja arijevske rasi i nemačkom narodu. To je bila osnova na kojoj je nacistički sistem stvorio antijevrejsku kulturu, utemeljenu na nemačkom i hrišćanskom antisemitizmu, osnažen u svim sredstvima države, podignut na najviši nivo koji je direktno uticao na kolektivno i pojedinačno ponašanje. Pri tome je Hitlerov opsesivni antisemitizam, koji je sa tokom rata

i sve većim porazima na frontovima, imao odlučujuć uticaj.

U skladu sa svojim osnovnim stavovima, autor je podelio knjigu na tri hronološko-tematske celine, odnosno perioda. Prvi, pod nazivom *Teror* obuhvata period od početka rata septembra 1939. do napada Nemačke i njenih saveznika i satelita 22. juna 1941, drugi, *Masovna ubistva*, obuhvata period od juna 1941. do jula 1943, a u trećem, pod nazivom *Šoa*, izlažu se događaji i procesi u periodu od jula 1942. do poraza nacističke Nemačke maja 1945. Manje celine u okviru poglavlja takođe su hronološki omeđene.

U svojoj naraciji, autor uvek polazi od opštepolitičke i vojne situacije i toka rata i njegovo-vo uticaja na postupanje Nemačke prema Jevrejima. Istovremeno, Jevreji se ne posmatraju isključivo, ili pretežno, kao objekat te politike, nego se jasno predstavlja profil njihovih zajednica, kako u Nemačkoj, tako i u širim evropskim okvirima, pri čemu se jasno izdvajaju jevrejske zajednice u srednjoj i zapadnoj Evropi, od onih u istočnoj i jugoistočnoj Evropi.

Ovde treba istaći još jedan, možda i osnovni kvalitet ove sinteze. Za razliku od većine sintetičkih knjiga o Holokaustu, pri čemu pre svega mislim na monumentalno delo Raula Hilberga *Uništenje evropskog jevrejstva*, u Fridlenderovoj knjizi mnogo više se čuju glasovi pojedinaca, koji odražavaju glasove svoje, porodične ili glasove i raspoloženja šire socijalne sredine. Proces stvaranja i delovanja represivnog aparata, metoda i sredstava za masovno uništavanje (od jedinica za egzekucije do kamionagasnih komora i ogromnih instalacija za gušenje gasom i spaljivanje u logori-ma smrti) samo je jedan nivo izlaganja koji često i nije u prvom planu. Koristeći izuzetno obimnu memoarsku literaturu, pre svega dnevnik i beleške žrtava izloženih nasilju, gladi i sveprisutnoj smrti u getima i koncentracionim logorima, kao i izjave i sećanja egzekutora i organizatora zločina različitog nivoa, pisma nemačkih vojnika, izjave običnih ljudi, izveštaje policije o raspoloženju stanovništva i izjave crkvenih velikodostojnika, autor nam daje uverljivu sliku delovanja pojedinaca, grupa, pa i naroda, pre svega njihovu motivacionu osnovu. Upravo na tom nivou najbolje se video učinak antisemitske rasističke ideologije koja je interiorizovana izuzetno jakom i agresivnom propagandom u kojoj su korišćena sva sredstva, od radija, filma, plakata, štampe, do knjiga i brošura.

Kada je reč o motivacionoj osnovi počinitelaca, odnosno o gotovo potpunom odsustvu solidarnosti i pomoći progonjenim Jevrejima u Nemačkoj i većini drugih evropskih zemalja za istrajnost antijevrejskih uverenja i stavova, autor je s pravom istakao odlučujuću ulogu hrišćanskih crkava, rimokatoličke i protestantske i njihovih pravosvetenika. Pri tome je

posebno istakao odgovornost Vatikana i pape Pija XII, ali i drugih crkvenih velikodostojnika, među njima i onih na teritoriji okupirane Poljske, koji su i sami bili izloženi progonima. Njihovo savezništvo protiv komunizma, liberalizma i materijalizma sadržavalo je, u manjoj ili većoj meri, neprijateljstvo prema Jevrejima.

Iako je to u historiografiji davno uočeno, autor je na pravi način povezoao agresivnu nemačku politiku „životnog prostora“ na evropskom Istoku i „konačno rešenje jevrejskog pitanja“, odnosno, proces potpunog uništenja Jevreja. Prateći tok rata, od onog protiv Poljske, do rata na Zapadu i rata protiv Sovjetskog Saveza, autor je pratio evoluciju nemačke antijevrejske politike. Pri tome je uvek imao u vidu značaj karaktera okupacionog režima u čijoj pozadini su stajali ideološki (rasistički) i, u manjoj ili većoj meri, politički motivi. Istovremeno, izuzetno uverljivo su prikazane politike pojedinih okupiranih zemalja i novouspostavljenih režima, kao i satelitskih zemalja u odnosu prema Jevrejima. Tu je, s pravom, istaknut slučaj ustaške Nezavisne Države Hrvatske u kojoj su se na udaru uništenja sa Jevrejima našli i Srbi i Romi. Inače, tok Holokausta na pojedinim prostorima razbijene Kraljevine Jugoslavije dat je odmereno i pouzdano na osnovu relevantne historiografske literature. Treba reći i da za autora nema dileme o tome da je Jasenovac bio logor smrti i mesto gde je većina Jevreja ustaške države ubijena, zajedno sa Srbima i Romima, kao i da se nacistička Nemačka uključila tek u poslednju fazu njihovog uništenja u vreme velikih deportacija u logore smrti od leta 1942.

Treba ponovo naglasiti da je za autora centralni značaj za tok Holokausta imao pohod Nemačke na Sovjetski Savez. To je bio istrebljivački rat, ideološki pohod i borba naroda bez presedana u analima savremene Evrope. Slom sovjetske moći je za Hitlera podrazumevao i slom jevrejske moći, odnosno, kako ističe Fridlender, to je bila jedna te ista borba jer Jevreji vladaju Rusijom i žele da pokore svet koristeći slovensku inferiornu rasu. Tako je prva faza „konačnog rešenja jevrejskog pitanja“ počela na sovjetskoj teritoriji, da bi se posle poraza pod Moskvom i objave rata SAD decembra 1941. postepeno pretvorilo u sveopšte i potpuno uništenje jevrejskog naroda u svim zemljama pod vlašću i uticajem nacističke Nemačke.

Konačna odluka o uništenju je, pretpostavlja autor, doneta sredinom decembra 1941, a operacionalizovana je na Konferenciji Vanze 20. januara naredne godine. Prelaz iz faze masovnog ubijanja Jevreja u fazu potpunog istrebljenja, bez obzira na potrebe za radnom snagom Jevreja, otpočeo je u leto 1942, pri čemu će značajno uticati porazi u severnoj Africi, kod Staljingrada i sve jače partizansko ratovanje u istočnoj Evropi i na Balkanu.

Deluje na prvi pogled paradoksalno, ali je sasvim u skladu sa ideloškom osnovom nacizma, da su antijevrejska propaganda i sveopšte uništenje dobijali na intenzitetu sa sve većim porazima Nemačke i njenih saveznika i satelita. Kako je to bio „jevrejski rat“ opasnost od Jevrejina (plutokratsko-kapitalističkog i boljševičko-komunističkog) i zverstava koje će on počiniti nemačkom narodu ako pobeđi, delovala je kao homogenizujućim činilac i podstrek da se istraje u borbi i „konačnom rešenju jevrejskog pitanja“. Pri tome je za autora veoma važan činilac bila i materijalna korist jer je stotine hiljada tona predmeta (od nameštaja do odevnih predmeta) opljačkanih od ubijenih Jevreja stizalo do Nemaca da bi im bili poklonjeni ili prodati na aukcijama. Na osnovu ove i drugih činjenica, autor ističe da je tvrdnje da Nemci nisu znali šta se do-gađa sa Jevrejima „posleratna mitska konstrukcija“.

Fridlender je svojom knjigom dao izuzetno uverljivu i složenu sliku „konačnog rešenja“ sves-tan da fenomen kao celina još uvek izaziva ne-vericu i upitanost – da li je to bilo moguće. Kao što je svoju knjigu započeo opisom početka stradanja jednog holandskog Jevrejina, ona se završava kraćim prikazom života i stradanja nekih od junaka ove knjige čije je zabeleške autor koristio. Na simboličan način, on je ponovo istakao činjenicu da se radi o stradanju 5 do 6 miliona pojedinaca, među njima i oko 1,5 miliona dece mlade od 14 godina.

Na kraju, treba odati priznanje izdavaču što je upravo ovu sintezu o Holokaustu uvrstio u svoj izdavački program i omogućio našoj javnosti da stekne pouzdanu, nijansiranu i sveobuhvatnu sliku jednog fenomena koji je obeležio savremenu istoriju koja se bez njega ne da razumeti. Na kraju, treba reći da prevodi ovakvih knjiga ipak zahtevaju i stručnu redakciju da bi se izbegle neke, pre svega terminološke nejasnoće.

Davor Mandić

Daša Drndić i zvijezda ovogodišnjeg festivala Sjon

Foto M. Gracin

Sjon ima knjigu prevedenu na 33 jezika, a Daša Drndić našla je u novom romanu odličan model miješanja autobiografskog i fikcijskog

Najveća zvijezda 9. festivala autora i sajma knjiga **vRIsak** nesumnjivo je islandski pisac Sjon, i to ne samo zato što piše i pjesme za pjevačicu Bjork, nego i zato što je njegov roman *Plava lisica* svjetski hit preveden na 33 jezika. I baš je 33. hrvatski, a edicija u kojoj je objavljen VBZ-ova je »Europom u 30 knjiga«, u sklopu koje je i predstavljen riječkoj javnosti u klubu Bačva.

Nije bilo previše sreće s logistikom i nekim organizacijskim aspektima, pa su mikrofonija i konsektivno prevođenje s islandskog prilično usporavali stvari, ali publika je mogla doznati da se roman u fokusu naslanja na tradicionalnu islandsku narodnu priču, ispričanu u formi sage s postmodernističkim odmakom. Izvorište za takvo promišljanje literature Sjon je objasnio preko lektire.

– Kad sam imao osam godina počeo sam čitati krimiče, i mislio sam da je to nešto najuzbudljivije, a onda sam shvatio da su narodne priče još strašnije – rekao je Sjon, napomenuvši da je za Bjork napisao tek oko pet posto svojeg opusa, ali i da mu je suradnja s njom ponekad možda više odmogla nego pomogla, jer su jedni urednici očekivali da će njegova literatura biti više pop, dok su ga drugi odbijali čitati upravo zato što su mislili da je pop.

No fascinantan je i podatak da je zajedno s još nekoliko političkih anarhista osnovao stranku koja je pobijedila na lokalnim izborima i dala Reykjaviku

gradonačelnika četiri godine. Prema Sjonovu kazivanju, spasili su Reykjavik od bankrota i onda se dostojanstveno povukli s političke scene.

Svoj je novi roman predstavila i Daša Drndić u Ex librisu. *EEG* je objavila *Fraktura*, pa je na predstavljanju bio i Seid Serdarević.

Andreas Ban, lik poznat iz *Belladonne*, ponovo je glavni junak, no ovaj put on, psiholog i pisac, pripovijeda u prvom licu pružajući, kako je Serdarević rekao, potpunu sliku društva današnjice.

– Roman ima i humorističnih strana, i mučan je i veseo, Ban putuje Europom, goni ga znatizelja, pun je bjesova, ali i lucidnih opservacija, skokova u prošlost i sadašnjost – rekao je Serdarević, utvrdivši da je Drndić našla odličan model miješanja autobiografskog i fikcijskog.

Književnica je pojasnila da je po pitanju autobiografskih elemenata teško uopće utvrditi tko smo i što smo to mi.

– Mi nemamo jednu autobiografiju. Sazdani smo od raznih tuđih života. Fokusrati se na ono što je u knjizi »istinito« je bespredmetno – rekla je Drndić, objasnivši da je naslov došao od elektroencefalograma, ne elektokardiograma (EKG), zato što je htjela da ova knjiga bude pitanje glave, a ne srca. Također je još jednom potvrdila svoju važnu devizu da je pisac tu da kritizira, a ne da titra, upućujući na mnoge kritičke pasaže u romanu.

Multi Media

Daša Drndić: Zlo je uvijek tu, samo što se pritaji kad je većini dobro

Nemoćni ili nespremni da se suočavamo s vlastitim životom, upadamo u tuđe spavaće sobe, sjedamo za tuđe stolove, kusamo tuđe sudbine i tako izbjegavamo preuzeti odgovornost za ono što nam se događa u privatnoj i u društveno-političkoj sferi. Ti mehanizmi mentalne eutanazije na koju pristajemo, a koju, osim medija, provode još i pojedini »vjerski i politički subjekti«, smještaju nas u kategoriju manipuliranih retarda

Naravno da se nisam ubio, kaže Andreas Ban na početku novog romana Daše Drndić *EEG*, u izdanju *Fraktura*, a čitatelj odmah saznaje barem dvije stvari: roman počinje tamo gdje je prošli autoričin roman – *Belladonna* – stao, a glavni je njegov junak dobio svoj glas u prvom licu jednine, kao pripovjedač.

Podsjetnik je ta knjiga na literaturu koja nije nužno les belles lettres – lijepa književnost – kako to i sama autorica kaže u razgovoru, već ona koja čitatelja tjera na angažman, na preispitivanje ne samo ideologija

koje su pomogle oblikovati povijesni trenutak u kojem živimo, nego i uloge literature te načine proizvodnje teksta. Pa i onda kad čitatelj neće ići ukorak s pripovjedačem.

Andreas Ban dobio je priliku ispričati svoju priču, u prvom licu, bez posrednika. Mislite li da ste ga time udaljili od svoje biografije, s obzirom na to da dijelite neke vremensko-prostorno-psihografske kote, ili ste mu se upravo time približili? Teško je, naime, ne primijetiti da Andreas često svoje iskaze započinje: »Ja, Andreas Ban...«, kao da se pokušava uvjeriti da je to baš on.

– Sve te priče o biografskim, autobiografskim elementima neke literarne proze postaju već zamorne. Po meni, one su apsolutno irelevantne. Važno je da li tekst u književnom smislu funkcionira ili ne. A to s naratorom u prvom licu ponekad traži mentalnu i čitalačku kondiciju, fitness. Pogotovo ako je narator istog spola kao i pisac.

U jednoj mojoj knjizi naratorici umire sestra. Poslije su me poznanici zaustavljali i izjavljivali mi saučešće. Nemam sestru, imam brata i on je živ. Možda mi je zato došao Andreas Ban i rekao, hajde, budi moj ghost writer. Pomislila sam, sad valjda neće biti nesporazuma. Ali, jok. Ne odustajete, ni kritičari, ni novinari, ni čitaoci...

Andreasov kroničar

Živimo u dobra epidemijske trivijalizacije stvarnosti i prisilnog voajerizma; u vremenu sad već zastrašujuće banalizacije i komercijalizacije života, ali i mišljenja, koje pak vodi u prilično tipizirano kolektivno ponašanje. Nemoćni ili nesprenni da se suočavamo s vlastitim životom, upadamo u tuđe spavaće sobe, sjedamo za tuđe stolove, kusamo tuđe sudbine, i tako izbjegavamo preuzeti odgovornost za ono što nam se događa kako u privatnoj tako i u društveno-političkoj sferi. Ti mehanizmi mentalne eutanazije na koju pristajemo, a koju, osim medija, provode još i, blago rečeno, pojedini »vjerski i politički subjekti«, smještaju nas u kategoriju manipuliranih retarda.

Pogledajte samo naslove idiotskih tekstova koji na stranicama takozvanih ozbiljnih tiskovina čitaoca udaraju među oči, a na portalima uz još dodatno animirano drmanje ženskih guzica i sisa: »Vjenčali se Ana Ivanović i Bastian Schweinsteiger, goste će zabavljati hrvatska pjevačica«, »Jelenu Rozgu okružili nauljeni i mišićavi muškarci«, »Nives Celzijus pokazala kako uživa na moru«, »Lana Jurčević na jahti milijardera«, »Nina Badrić stigla na vjenčanje Ane i Bastiana«, »Lidija Bačić objavila seriju vrućih fotografija u bikiniju« – što je to, tko su ti ljudi, koga briga?!

Hajde da se vratim na sirotog Andreasa Bana. Pitate me mislim li da sam ga, zato što priča svoju priču u prvom licu (ali ne priča samo svoju priču), time udaljila od svoje biografije, s obzirom na to da dijelimo neke vremensko-prostorno-psihografske kote, ili sam mu se upravo time približila?

Prvo, ni ja ne znam baš svoju cjelovitu priču, a čitalac ili kritičar još manje. Drugo, mnogi pisci sa svojim likovima dijele »vremensko-prostorno-psihografske kote«, što nikako ne znači da su jedno. I, treće, dok vi volite riječ »kota«, u Andreasovoj knjizi, ali i u mojim knjigama, više je riječ o suterenskoj vizuri negoli o nadmorskoj visini. Uostalom u *EEG*-u ja sam kroničar – zapisujem ono što mi Andreas Ban govori, onoliko koliko mi želi reći. Željela sam i da on bude autor knjige, da njegovo ime bude na koricama, ali su me neki ljudi od toga odgovorili; sad mislim da sam pogriješila.

I u ovom romanu dokumentarno nabrajate zločine, sa i bez kazni, inzistirajući na imenima, i počinitelja i žrtvi. Što mislite zašto Andreas toliko kopa po spisima i popisima koji katalogiziraju patnju? Zato da ne poludi, da izliječi sebe ili društvo? Pitam vas kao nekoga tko s Andreasom već dugo živi, ne kao književnu (auto)kritičarku.

– Ne nabrajam ja, nabraja Andreas i on jasno kaže: »Sad već fanatično, premda za literaturu opterećujuće, znači nepotrebno, ljude opsesivno imenujem, jer sve jasnije vidim kako je to, njihovo ime, možda posljednja paučinasta nit koja ih iz sveopćeg svjetskog kaosa, iz kazana mutne i ustajale kaše – izdvaja«.

Latvija i NDH

Andreas također priča o tome kako su ljudi zaboravni, sve više, kako im moždane stanice odumiru, kako bježe od onoga što je složeno, jer to zahtijeva mentalni napor i suočavanje s onim što je bilo i s onim što jest, kako baš zato što zaboravljaju, zato što žele zaboraviti, brkaju lončice, povijesne i vlastite, kako žive laž. Ne pretendira Andreas Ban ni na kakvu mesijansku ulogu, nikoga on ne kani liječiti, on samo, u pojedinim fragmentima ove knjige, pokušava podastrijeti činjenice.

Holokaust i Drugi svjetski rat opet su važni toposi romana, no jedan od naglasaka je na Latviji i latvijskim kolaboracionistima. Zašto Latvija?

– Potrefilo se, slučajno, kao što nam život nudi svakojake slučajnosti i neočekivanosti, da ne kažem smicalice. Potrefilo se da je Andreasov ujak imao veliku i tragično okončanu, nikada do kraja ostvarenu ljubav iz Latvije, svoju Fridu. (Da li je to istina ili fikcija nije bitno). Pokušavajući otkriti više o toj vezi u vrijeme Drugoga svjetskog rata, Andreas kreće u istraživanje i pritom nailazi na frapantne sličnosti

između ratne povijesti Latvije i NDH. I ne samo one ratne, već i suvremene, u kojoj pojedine ekstremno desničarske skupine obiju zemalja, među kojima ima i pojedinaca u vlasti, još uvijek negiraju dijelove pogane prošlosti svoje zemlje i pokušavaju revidirati povijest.

Možda je Andreas Ban kroz tu epizodu želio reći da se povijest, ukoliko je pustimo da divlja, često vraća raspamećena, vukući za sobom svoju opasnu, zlokobnu prtljagu.

Jesu li djeca kriva za grijehе svojih roditelja? Naime Andreas Ban ostavlja Leilu zato što je frapiran pronađenim Hitlerovim odličjem u kartonskoj kutiji, skrivenim, njenog oca Arvidsa, Latvijca. Čak joj i ne daje priliku da objasni.

– Naravno da djeca nisu kriva za grijehе svojih roditelja. Ali ima različite djece i različitih grijehova. Ima djece koja pitaju, koja istražuju, koja žele znati, i ima djece koja, dakako, kad više uopće nisu djeca, ne daju se urazumiti i do smrti se identificiraju s »likom i djelom« svojih grešnih otaca. Andreas Ban ne traži od Leile objašnjenje, jer on Leilin stav po tom pitanju, kolaboracionističkom, nacističkom držanju njenoga oca – zna.

To nismo stavili u knjigu (iz određenih literarnih, ali i pravnih razloga), ali Andreas mi je pričao kako mu je Leila često govorila da je i njen otac, taj Arvids Mazais, pisac. Kad je potražio Mazaisove knjige, Andreas je vidio da, osim što se bave revizijom i falsificiranjem latvijske ratne povijesti, jednu od njih, Mazaisovu biografiju Žanisa Butkusa, latvijskog satnika u Waffen SS-u, krasni naslovnica s portretom dotičnog Butkusa u nacističkoj uniformi.

Prema tome, Leila je znala i Andreas Ban smatra da tu više nema diskusije. To je zlo koje se apsolutno ne može relativizirati. Nema malog fašizma, malog nacizma i malog ustaštva. Ako se i čini da su mali, bez brige, čim im dopustimo, oni će narasti.

Književnost i fragment

Andreas u EEG-u na svojim putovanjima u Rovinj, Rijeku, Toskanu, Beograd, Pariz... susreće galeriju stvarnih likova, pisaca, intelektualaca, koji su često u opreci prema dominantnim društvenim modelima neprihvaćanja Drugog. Znači li to da živimo dekadenciju mišljenja, da ljudi biraju pogrešne korifeje ili živimo iluziju da je nekad bilo bolje, da se glas prosvijećenih, tolerantnih, slušao?

– Andreas Ban susreće i šljam. Ne živimo dekadenciju mišljenja, živimo, kao što već rekoh – nemišljenje. A nemišljenje priziva niske strasti. Ono se nikakvim argumentima ne da prizvati pameti, jer pameti naprosto nema. Imali smo priliku posljednjih

šest mjeseci taj horror show pratiti u Hrvatskoj i izgleda još mu nije kraj. Lavež i ludilo. Raspamećenost. A otuda, korak je do pištolja (ili plinskih boca).

Nije nekada bilo bolje. Zlo je uvijek tu, samo što se pritaji kad je većini relativno dobro, kada mogu raditi i relativno pristojno živjeti. Zlo se tada povuče i čeka.

Andreas je sav u fragmentu, dokumentarnosti, bez težnje da zaokruži radnju i likove, ali ipak se često referira na kritiku koja ga zbog toga proziva, kao i onu koja mu spočitava negativno pisanje o »gradu koji mu je sve dao«. Služi li kritika, i kad je negativna, dodatnom brušenju vlastita stava?

– Andreas u knjizi i sam nešto kaže o fragmentu u životu i u literaturi: »Ovoj mojoj slagalici nedostaju mnogi dijelovi«, kaže. »Zapravo ovaj moj puzzle pun je rupa, tako da mnoge ljude u njemu ne mogu 'zaokružiti', pa tako ni njihovu istinu, kako to zahtijevaju glupava pisana i nepisana književna pravila. Jesam li ja zaokružen, životno i literarno, intimno i javno? Tko je ikako igdje zaokružen i treba li biti 'potpun' i zaokružen da bi postojao, da bi živio – ispunjeno i zaokruženo? Nevidene budalaštine«.

Recimo da se s njim slažem. Osim toga, zacementiran literarni kanon, ta nakaradno nazvana »lijepa književnost«, les belles lettres, što će reći beletristika, ona najvrednija, ona najvišeg književnog dometa, uopće nije ni lijepa, ni utješna i takva treba ostati. Uznemirujuća.

Knausgaard folira

Stara je i sto puta ponavljanja priča kako, kad smo u kaci govana, ne osjećamo smrad. Oni koji se toj kaci primiču, bolje je vide i njuh im je oštiji. Nevolja je u tome što izvan kace, ti koji joj se primiču, teško mogu preživjeti; što oni u govnama postavljaju uvjet, imperativ – ili uskoči, ili idi. Kritika je melem za odraslu, zrelu dušu. Osim što je ljekovita, ona daje snagu. Ona otrežnjuje. Onima koji znaju i žele misliti, otvara putove. Jer utabane staze s vremenom se urušavaju. Osim toga – dosadne su, predvidive.

I opet u vašoj knjizi ima dijelova koji su zamišljeni kao samostalni, no za razliku od *Belladonne*, gdje su popisi u džepićima, ovdje su ti dijelovi stidljivo naznačeni »ikonicama«. Ogorčenje time ste i objavili unutar knjige, što je zgodan metatekstualni ficlek, ali govori li to i o aktualnom, sve skromnijem našem izdavačkom trenutku?

– Evo nas ponovno kod fragmenta. To su ikonice kuverti u kojima su storije koje se vezuju za Andreasovu priču, ali bi se mogle i premještati naprijed-natrag, kako kome odgovara, ili se uopće ne

moraju čitati. Andreas Ban je pričao, ja sam bilježila. On bi rekao – »Samo da ti kažem, sjetio sam se«, a ja bih otvorila omotnicu i taj, kako velite »ficlek«, odložila za poslije.

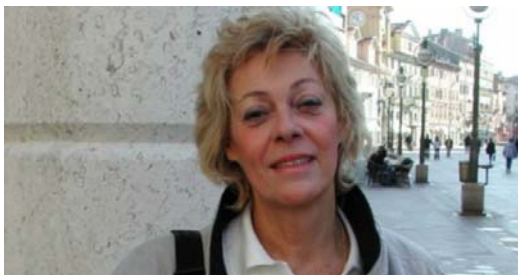
Ne radi se samo o sve skromnijem izdavačkom trenutku, radi se prije svega o potrebi, i mojoj i Andreasovoj, da se razbije osificirana forma koju većina (i pisaca i čitalaca) po inerciji slijedi, a koja sad sve manje govori. Radi se o potrebi da se knjiga oživi, da postane artefakt, višeslojno, intertekstualno i multidisciplinarno djelo. Da se u literaturu unese malo živosti, malo neposluha, malo vedrine – sad, kad riječi gube snagu, kad cure kao otopljeni sladoled. Možda se oni koji balave nad raznim trećerazrednim škrobotinama donekle trgnu i uhvate u »zamku«.

Andreasu se ne sviđa Karl Ove Knausgaard i njegova dokumentarnost. A Daši Drndić?

– »Skinula« sam s interneta svih šest njegovih knjiga na engleskom. Nije to nikakva dokumentarnost. Knausgaard folira, fingira dokumentarnost, izmišlja, što je po meni sasvim u redu, tko voli, nek' izvoli. Raja se navukla, njena isprazna voajeristička glad je podmirena, a Knausgaard sve u šesnaest prodaje svoje knjige. Meni su te navodno minuciozne konstrukcije falš, narcisoidne i naprosto dosadne.

Andreas često ne želi ispričati rukavac neke priče, ironično izričući da to radi zbog kritika o fragmentarnosti koja opterećuje naraciju. Iako se prema kraju *Belladonne*, gdje se čitateljstvu obraća sin Leo u prvom licu, moglo očekivati da bi priča mogla ići i tim putem, upravo Andreasovi rukavci s porukom o mogućem naknadnom otvaranju nude mnoge nove mogućnosti pisanja. Ako nije prerano već pitati, hoće li biti nastavka i kakvog?

– Nešto će biti. Nastavak čega? Fragmenta? Kojeg fragmenta? Andreas ne dovršava svoje priče, iz njih izviru druge nedovršive storije. Nema kraja. Eto kako se može igrati s fragmentima. Fragmenti su beskrajni. Kao i vrijeme. Tu je Adam Kaplan, tu je Albanija, tu su samoubojstva, i neke ljubavi su tu, mnoge nepravde i sitna, kukavna, da ne kažem pogana, ljudska duša.

Daša Drndić

EEG

Nakladnik Fraktura

Andreas Ban, junak *Belladonne*, nije uspio u pokušaju samoubojstva, već se ostao boriti s avetima prošlosti i sadašnjosti. On i dalje nemilosrdno secira društvo i svoju okolinu, ne boji se i kroči, iako s iskrivljenom kičmom, ravno i ponosito. Ne želi moliti ni prositi, njega zanima isključivo istina, te se ne libi kopati po svojoj unutrašnjosti, po svojim ranama, ali jednako tako beskompromisno razotkriva gadosti i skrivene tajne svih drugih. I dalje ciničan, i dalje na margini koju je svjesno izabrao, Andreas Ban ispisuje stranice prekarijatnog intelektualca današnjice koji je živio neku bolju prošlost.

Junak novog romana Daše Drndić *EEG* igra svoju vlastitu partiju šaha, crnim figurama. Iako zna da ne može pobijediti, nastavlja riskirati jer ta je igra jedino što ga istinski zanima. Bez obzira na to je li u Rovinju, Rijeci, Zagrebu, Beogradu, Parizu, Toskani, Rigi ili pak Tirani, Ban pripovijeda priče onih koji ih sami nisu mogli, znali, smjeli ili htjeli ispričati, jer one su sastavni dio njegove beskonačne partije šaha.

Daša Drndić rođena je u Zagrebu 1946. godine. Studirala je engleski jezik i književnost na Filološkom fakultetu u Beogradu, kao Fulbrightova stipendistica boravila je na Southern Illinois University, a potom i studirala na Case Western Reserve University. Radila je kao urednica u izdavačkoj kući 'Vuk Karadžić', kao profesorica engleskog jezika na Narodnom univerzitetu 'Đuro Salaj' i urednica-dramaturginja na Radio-televiziji Beograd. Doktorirala je na Sveučilištu u Rijeci gdje je na Odsjeku za anglistiku predavala modernu britansku književnost i kreativno pisanje. Objavljuje prozu, književnu kritiku, analitičke tekstove i prijevode u časopisima i književnim listovima te igrane i dokumentarne radiodrame.

Dosad objavljena prozna djela: "Put do subote" (1982), "Kamen s neba" (1984), "Marija Częstohowska još uvijek roni suze ili Umiranje u Torontu" (1997), "Canzone di guerra" (1998), "Totenwände" (2000), "Doppelgänger" (2002), "Leica format" (2003), "After Eight" (2005), "Feministički rukopis ili politička parabola" (2006.), "Sonnenschein" (2007), "April u Berlinu" (2009), "Belladonna" (2012) i "EEG" (2016).

Roman "Sonnenschein" osvojio je 2007. godine nagradu Fran Galović za najbolju knjigu zavičajne tematike i nagradu *Kiklop* za prozno djelo godine. Dobitnik je nagrade *Independent* za najbolju stranu beletrističku knjigu po izboru čitatelja (Independent Foreign Fiction READERS Prize) za 2013. godinu. Daša Drndić dobitnica je međunarodne književne nagrade *Prozart* 2014.

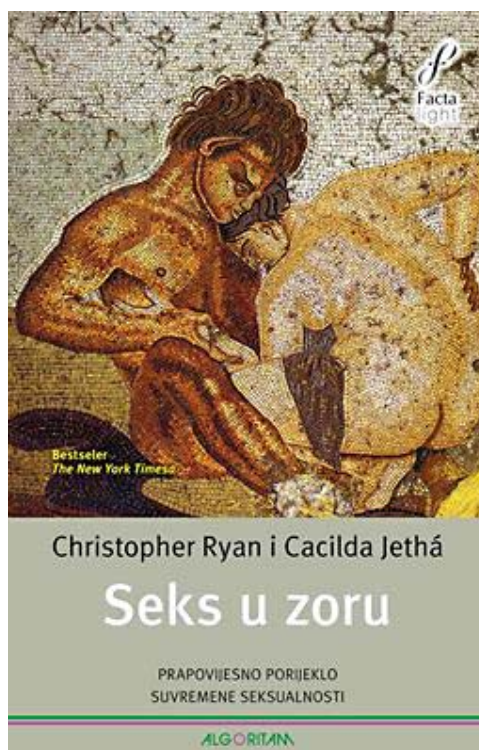
© Bilješke o knjigama izrađene su na osnovu informacija dobivenih od nakladnika i njihove dodatne uredničke obrade temeljem uvida u sadržaj knjige, te se kao takve ne smiju prenositi bez prethodnog dogovora s uredništvom portala.

Dragan Jurak

Christopher Ryan i Cacilda Jetha: Seks u zoru

**Prijevod: Ljiljana Novković
Algoritam**

U vrijeme dok su **Christopher Ryan** i **Cacilda Jetha** radili na rukopisu o prapovijesnom porijeklu suvremene čovjekove seksualnosti na CNN-u se emitirala vijest o kamenovanju šestoro preljubnika u Iranu. Muški preljubnici zakopani su do pojasa u tlo, a žene, iz samilosti prema "slabijem spolu", do vrata, kako bi im kamenovanje donijelo bržu smrt.

U povijesnom smislu takva kamenovanja nisu ništa neobično. Ona su danas simptomatična za Iran ili Saudijsku Arabiju, te vjerske zakone kako ih shvaća talibani, Islamska država ili Boko Haram. Međutim i "judaizmu, kršćanstvu, islamu i hinduizmu zajednička je fundamentalna briga oko kažnjavanja ženine seksualne slobode"; baš kao i briga oko kažnjavanja preljubnika, prekršitelja monogamne ili poligine norme (Levitski zakonik jasno kaže: "Čovjek koji počini preljub sa ženom svog susjeda neka se kazni smrću").

Psihologa Christophera Ryana i njegovu koautoricu Cacildu Jethu to je navelo na pitanje kako to da preljub, uprkos stoljeća barbarskog kažnjavanja, i dalje "postoji posvuda, bez iznimke"; naposljetku i u samom Iranu. "Nijedan ne-ljudski primat koji živi u skupinama nije monogaman, a preljub je dokazan u svakoj ljudskoj kulturi koja se ikad proučavala – uključujući i one u kojima se preljubnici rutinski odvlače u pustinju i kamenuju do smrti. Kad pogledamo svu tu krvavu prisilu, teško je shvatiti kako je to monogamija 'prirodna' za našu vrstu. Zašto bi toliki ljudi dovodili u opasnost svoju reputaciju, obitelj, karijeru – čak i predsjedničko naslijeđe – zbog nečega što se *protivi* njihovoj ljudskoj prirodi?" (kurzivi Ryan/Jetha). Zaključujući na kraju, "nijednom stvoru ne mora se prijetiti smrću da bi se on ponašao u skladu s vlastitom prirodom".

Uz ovaj ekskurs može se primjetiti da isto tako nijedna kazna, uključujući i onu smrtnu, još Kaina i Abela nije spriječila čovjekovo ubojstvo čovjeka. Pa uprkos tome čovjekoubojstvo ne smatramo dijelom ljudske prirode – čak ni u ratu, kada je legitimizirano – niti dovodimo u pitanje njegovo kažnjavanje. Pitanje što je "prirodno" a što ne, te što podliježe društvenim sankcijama, i kakvima, vrlo je složeno. No poanta Ryana i Jetha je jasna. Ljudi su spremni na sve da bi pobjegli iz monogamije, iz čega autori zaključuju da monogamija, u seksualnom, ali i opće društvenom smislu (povezanost zajednice, skrb prema djeci, dijeljenje, i sl.) nije svojstvena ljudskom biću, onakvom kakvo je formirano kroz milijune godina prapovijesti koje su prethodile pojavi poljodjelstva (prije desetak tisuća godina), te ideji posjedovanja i vlasništva nad zemljom, urodom, domaćim životinjama, ženama, i djecom.

Prema onomu što je znanosti danas poznato čini se neospornim da je ljudsko tijelo formirano kroz milijune godina života u zajednicama temeljenima ne na monogamiji (ili poliandriji), već na promiskuitetu. Prema autorima, takve zajednice temeljene na promiskuitetu, pokazuju specifične kvalitete povezanosti, miroljubivosti, skrbi prema djeci, dijeljenju, i sl.

Teza je jasna, a uprkos popularno-znanstvenom pristupu te lakonotno-zabavljačkom stilu "[Seks u zoru](#)" i dobro dokumentirana, posve je uvjerljiva. Ryan i Jetha polaze od teze, medijski vrlo atraktivne o čemu govori i status bestslera *The New York Timesa*, a zatim pronalaze činjenice i teorije koje se uklapaju u tu postavljenu tezu. Također tu je i pitanje iskonske ljudske „prirode“ koja je neupitni pratitelj glavne teze autora (odnosno njihove političko-znanstvene konstrukcije), a gotovo uvijek je u raskoraku sa suprostavljenim narativima. Međutim, stranice o evolucijskim specifičnostima ljudske fizionomije, dimorfizmu (razlici u veličini između muškaraca i

žena), veličini muškarčeva penisa i položaju testisa, usporedbama s primatima, posebice bonobo majmunima koji su po genetskoj strukturi najbliži čovjeku, te stranice o tzv. teoriji „nadmetanja sperme“, zanimljivo su štivo.

Pod "nadmetanjem sperme" podrazumijeva se seksualni odnos ženke s više mužjaka, gdje je evolucijski pobjednik onaj s najbržom, najotpornijom i najobilnijom spermom; za razliku od sustava gdje je evolucijski pobjednik onaj mužjak koji porazi i potjera svoje suparnike. Dokazi da je nadmetanje sperme sudjelovalo u ljudskoj evoluciji, kažu Ryan i Jetha, jednostavno su golemi. "Bez ratovanja sperme u ljudskoj evoluciji muškarci bi imali sićušne genitalije za proizvodnju nekoliko spermija... Ne bi bilo prodiranja u spolnom odnosu, ne bi bilo snova ni fantazija, masturbacije, a svatko od nas poželio bi spolni odnos desetak puta u cijelom životu... Seks i društvo, umjetnost i književnost – zapravo cijela ljudska kultura – bili bi drukčiji".

Ukratko, prema onomu što je znanosti danas poznato čini se neospornim da je ljudsko tijelo formirano kroz milijune godina života u zajednicama temeljenima ne na monogamiji (ili poliandriji), već na promiskuitetu. Prema autorima, takve zajednice temeljene na promiskuitetu, pokazuju specifične kvalitete povezanosti, miroljubivosti, skrbi prema djeci, dijeljenju, i sl.

Naravno, promiskuitet nije najsretniji termin. Čak i u okviru hiperidealiziranih prapovijesnih zajednica on nosi određenu negativnu notu. Posebice se čini neprihvatljivim kao zastava pod kojom bi se trebalo okupiti u naporu da se dosegnu harmoničniji oblici ljudskog povezivanja i ljudske zajednice. Zato autori u zaključku knjige spretno ispuštaju pojam "promiskuiteta" i uvode termin "poliamorijske zajednice" kao oblika ljudskog povezivanja koji je u skladu s našom temeljnom prirodom, a pritom ne podrazumijeva tek golo seksualno zadovoljavanje.

I tu se može naći zanimljive dokumentacije. Ryan i Jetha spominju "igru ključeva", koja se pojavila tokom Drugog svjetskog rata kod američkih pilota i njihovih supruga kao oblik rasterećivanja od ratnih pritisaka te povezivanja skupine. A pod "poliamorijskim" iskustvom navode sjećanja Lairda Harrisona ("Scenes from a group marriage", Salon.com). Ovdje zapravo Ryan i Jetha podižu svoju zastavu. Pišući o odrastanju u kući koju su njegovi biološki roditelji dijelili s još jednim parom, Harrison oslikava idilu u stilu "imam 2 tate, 2 mame, 2 brata, 2 sestre". "Razmjenjivao sam knjige sa svojim polusestrama, s divljenjem slušao njihove priče o zaljubljenosti... Njihov otac prenosio je svoju ljubav prema dobroj glazbi, a njihova majka strast prema kuhanju."

Jednom rječju: idila. Izgubljena Arkadija. I za Harrisona, i za ljudski rod kao takav. U malome kućanstvu svega je bilo dvostruko. A pritom Harrison i pridružena obitelj nisu ni znali da žive, kako nam to objašnjavaju Ryan i Jetha, upravo onakvu idilu kakva je i svojstvena seksualno-fiziološki-društvenim odnosima čovjeka. U pretpovijesnom raju iz kojega je čovjek istjeran kada je prvi ratar zaorao zemlju, rekao to je moja zemlja, moj urod, moj konj, moja žena...

'Seks u zoru' odbacuje gotovo sve što 'znamo o seksu', istovremeno nam nudeći alternativno tumačenje ljudskog spajanja. Povezujući konvergentne, nerijetko zanemarene dokaze iz antropologije, arheologije, primatologije, anatomije i psihoseksualnosti, autori ukazuju kako je monogamija, rođena s pojavom ratarstva i napuštanjem nomadskog načina života, daleko od ljudske prirode, kako nam je nametnuta kao prirodan odabir radi zaštite privatne imovine i problema rastuće populacije.

(Ovaj tekst koji se **ekskluzivno objavljuje na MV Info portalu** zajednički je financiran od strane MV Info i udruge za zaštitu prava nakladnika **ZANA**)

Moderna vremena

Svetlana Aleksijevič

Muharem Bazdulj

Ljudi govore

OVOGODIŠNJU NOBELOVU NAGRADU ZA KNJIŽEVNOST DOBILA JE BELORUSKA SPISATELJICA SVETLANA ALEKSIJEVIČ. MALO POZNATA U OVDAŠNJOJ JAVNOSTI, BEZ IJEDNE KNJIGE OBJAVLJENE U SRBIJI, OVA KNJIŽEVNICA JE SVETSKU SLAVU STEKLA NEKOM VRSTOM LITERARNOG ŽURNALIZMA, PA JE OVA NAGRADA BACILA SVETLO I NA TAJ POTCENJENI ŽANR

U oktobru prošle godine američki pisac i novinar Filip Gurevič, najpoznatiji po radu za "Njujorker" i knjizi o genocidu u Ruandi, napisao je kako je došlo vrijeme da Nobelovu nagradu za književnost ponovo dobije neki pisac nefikcijske književnosti. Pozivajući se na ranije primjere i presedane od Bertranda Rasela do Vinstona Čerčila, Gurevič je tvrdio kako nije pravedno da Nobelova nagrada za književnost ostane rezervisana samo za pjesnike, pripovjedače, roman-sijere i dramatičare. Prošlo je godinu dana i Gurevič je zaslužio priliku da pravednički likuje. Nobelovu nagradu dobila je, naime, Svetlana Aleksijevič, novinarka i književnica iz Bjelorusije. Reč je o prvoj Nobelovoj nagradi za književnost bjeloruskom autoru, ali istovremeno i o šestom književnom Nobelu za ruski jezik i književnost. Sve svoje knjige, naime, Aleksijevičeva je napisala na ruskom jeziku. Ako je Brodski za svog Nobela rekao da pripada američkom državljaninu i ruskom piscu, nešto slično bi mutatis mutandis mogla da kaže i Svetlana Aleksijevič.

ČERNOBILJ: Iako se u Srbiji objavljuje mnogo prevoda, a ruski jezik tradicionalno spada među one koji u tom smislu prednjače kao izvornici, pomalo paradoksalno je da u trenutku kad je Aleksijevičeva dobila Nobelovu nagradu nije bilo ni jedne jedine njene knjige prevedene i objavljene u Srbiji. To je rijetkost; teško je, naime, prisjetiti se primjera književnog nobelovca u posljednjih 25 godina koji u trenutku kad je nagrađen nije bio prisutan u Srbiji barem sa jednom knjigom. Ograničavam period na četvrt vijeka samo zbog činjenice da je dotad postojala Jugoslavija, a njen je izdavački arhipelag ipak bio razudjeniji. Tako i danas na području na kome se govori i piše srpskohrvatski (BiH, Crna Gora, Hrvatska, Srbija) ipak postoji jedna knjiga Svetlane Aleksijevič. Radi se o djelu *Rabljeno doba* koje je prije dvije godine objavio mali zagrebački izdavač *Edicije Božičević*. Za nedjelju-dvije, međutim, i beogradski *Arhipelag* objaviće jednu knjigu Svetlane Aleksijevič: *Rat nije ženskog roda*. Vjerovatno neće proći mnogo vremena, a neko će već da objavi i njenu najpoznatiju knjigu *Černobiljska molitva*.

ČINJENICE: Ipak, ako u Srbiji i nema previše čitalaca (osim onih koji su je čitali u originalu, odnosno u prevodima na druge svjetske jezike), Svetlanu Aleksijevič je ovdašnja publika mogla vidjeti i slušati u ljeto 2010. godine kad je organizaciji Fondacije Hajnrih Bel učestvovala u javnoj debati o Srebrenici upriličenoj u Centru za kulturnu dekontaminaciju. U tom smislu, Svetlana Aleksijevič je pomalo i tipičan predstavnik savremene književne elite – dosta vremena provodi po raznim rezidencijalnim i stipendijskim boravcima, po festivalima i konferencijama. Pošto vidim da je postalo moderno da se *prijavljuju* susreti s njom, red je da i ja, makar autoironično, zabilježim ovdje da smo se upoznali u 2005. na Evropskim književnim susretima u Sarajevu zadržavši se u kratkom srdačnom razgovoru. Ipak, ako na stranu stavimo masmedijski folklor i spekulacije o političkim motivima u ovakvom izboru, odnosno o sklonosti da se nagrađuju pisci koji dolaze iz država sa autoritarnim i (polu)totalitarnim režimima, valja nam kazati nešto i o književnim karakteristikama onoga što Svetlana Aleksijevič piše. Najkraće rečeno, nju u njenom pisanju vodi zapravo novinarsko geslo o svetosti činjenica i slobodi interpretacije. Kao u onom čuvenom naslovu Rastka Petrovića, u knjigama Svetlane Aleksijevič stvarne žene i stvarni ljudi – govore.

ŽANR: Ta vrsta *žanra* u našoj književnosti nije nikada bila pretjerano popularna. U jednom od svojih najčuvenijih intervjua Danilo Kiš je žalio zašto je mitska epopeja Drugog svjetskog rata i NOB-a u našoj književnosti završila uglavnom u folderu tanušne fikcije, s vrlo malo primjera punokrvne memoarske literature. Znao je o tome s kraja šezdesetih i početkom sedamdesetih pisati i Igor Mandić. U nekim drugim književnostima, takođe slovenskim, uostalom, to nije bilo tako. Najbolji primjer je zapravo poljska književnost: od najvećeg klasika takve književnosti Rišarda Kapušćinskog (iz čijeg šinjela je, kako se to kaže, izišla i Svetlana Aleksijevič) do vjerovatno ponajboljeg savremenog poljskog pisca Andžeja Stasjuka. U tom kontekstu nagrada Svetlani Aleksijevič jeste i odavanje počasti hibridu novinarstva i književnosti, jednom od autentičnih načina da se moderni čitalac ubijedi u istinitost (umjetničku i svaku drugu) onoga što čita, gaseći jalovu fantaziju, što pjesnik reče, kao dimljivu lampu.

Vreme

Slobodan Bubnjević

Demoni Černobilja

MRTVA ZEMLJA: Pripjat danas...

SVET SE PONOVO SETIO NAJPOZNATIJE I NAJVEĆE NUKLEARNE HAVARIJE NA NJENU TRIDESetu GODIŠNJICU. UZ BROJNA TEŠKA PRISEČANJA NA SUMORNI 26. APRIL 1986. GODINE, UZ MRAČNE ODGOVORE I JOŠ MRAČNIJA PITANJA, IZDVAJA SE ONO NAJVAŽNIJE: KO JE KRIV ZA ČERNOBILJ?

Ako imate priliku da se bar nakratko igrate Gajger-Milerovim brojačem, lepim i jednostavnim instrumentom koji će se oglasiti snažnim tonom svaki put kada detektuje radioaktivnu česticu, zapazite kako u sasvim normalnim uslovima na svakih par sekundi pored vas prozujuje jedna takva bezopasna, ali radioaktivna avet. Većina ih izvorno potiče iz svemira, od zvezda, ali neke od njih su stvorili ljudi – u izazovnom i primamljivom poduhvatu oslobađanja energije iz atomskog jezgra, tokom eksplozija nuklearnih bombi, u mračnim nuklearnim probama i nekoliko tragedija na civilnim reaktorima kao što su Fukušima, Ostrvo Tri milje i Černobilj, na svet su pušteni demoni koji će zauvek progoniti ljudsku vrstu.

Trideset godina nakon najveće nuklearne katastrofe u istoriji, radioaktivni cezijum i druge supstance koje su za samo nekoliko sekundi, u noći 26. aprila 1986. godine, iscurile u atmosferu iz otvorenog reaktora 4 nuklearne elektrane Černobilj u danas nezavisnoj Ukrajini, još uvek se u tragovima mogu uloviti u atmosferi planete. Posledice Černobilja neće potpuno nestati hiljadama godina, ali život većeg dela čovečanstva ne trpi zbog toga. Stanovništvo koje se nalazi dovoljno blizu lokacije ovog incidenta, međutim, još uvek je ugroženo.

Danas više od pet miliona ljudi živi u područjima koja su delimično kontaminirana zbog havarije u Černobilju. Radioaktivno zagađenje opasno po zdravlje prostire se na 310 kvadratnih kilometara u Rusiji, na 640 kvadratnih kilometara u Ukrajini i čak na 3000 kvadratnih kilometara u Belorusiji, na koju je palo više od 60 odsto opasnih materija. Na području uz sam Černobilj, u prečniku od oko 30 kilometara od elektrane, nalazi se Zabranjena zona, oblast u kojoj je svaki duži boravak opasan po život. Zona ima specijalni administrativni status, ograđena je bodljikavom žicom, znacima upozorenja i kontrolnim punktovima. Oko 800 čuvara nadzire ogradu, a unutar Zone se nalazi više od 30 grobalja radioaktivnog otpada.

Zona nije prazna. U nju ulaze likvidatori, tehničari i inženjeri koji rade na čišćenju radioaktivnog otpada – smešteni u blizini Zone, na ovom opasnom poslu rade u dvonedeljnim smenama. Pored tehničkog osoblja, uz odgovarajuću zaštitu, oblast ponekad razgledaju nuklearni turisti i novinari koji uglavnom svedoče da je u Zoni zarobljeno vreme iz komunističke epohe. Prirodna prostranstva su već značajno izmenila svoj lik. Bez čoveka, životinje su osvojile područje koje je iz godine u godinu sve bogatije vegetacijom. Kada ne bi bilo raznih genetskih devijacija, divljina bi delovala nedirnuto.

No, u najužem obruču, uočljiv je jedan neprirodni trag – jeziva "crvena šuma". Mrtva i tiha borova šuma, koja se prostirala na četiri kvadratna kilometra oko elektrane, a posle havarije je dobila tamnosmeđu boju i uginula, stoji kao spomenik žrtvama Černobilja u Zoni. Inače, prema zvaničnim podacima Međunarodne agencije za nuklearnu energiju (IAEA), oko 6,6 miliona ljudi bilo je nakon havarije izloženo radijaciji, a smatra se da je više od 9000 ljudi preminulo od raka. Tačan broj žrtava nikada nije ustanovljen, ali je dobro poznato da je ukupno bilo 56 direktnih žrtava incidenta. Krivci za toliku nesreću su brojni, mreža odgovornosti se prelijeva kroz davno srušenu sovjetsku imperiju, od pojedinaca koji su upravljali elektranom do najviših funkcionera Sovjetskog Saveza. Ko je zapravo kriv za Černobilj?

SUĐENJE: "Krivim sebe samo za jednu stvar: uvek sam mislio da je najvažnije preduzeće – tehnologija, ali će se pokazati da sam potcenio najvažniju stvar – vrednost ljudi", rekao je glavni inženjer elektrane Nikolaj Fomin. Skoro godinu dana kasnije, 24. marta 1987. godine, Fomin će se kao i drugi radnici elektrane suočiti sa pitanjima, sa nezamislivim razmerama katastrofe koju je izazvao. Čekajući suđenje u sovjetskom zatvoru, Fomin će razbiti stakla na svojim naočarima, iseći vene i tako pokušati samoubistvo. Otkriven na vreme, dočekaće suđenje, biti osuđen na deset godina prinudnog rada u radnom kampu, ali će odslužiti samo godinu dana, pošto će ga prebaciti u psihijatrijsku bolnicu.

"Za tebe je bolje da budeš u zatvoru", rekao je 13. avgusta 1986. godine, četiri meseca nakon havarije, ukrajinski javni tužilac glavnom okrivljenom, direktoru nuklearne elektrane Viktoru Brjukanovu. Tužilac ga je prethodno saslušavao puna tri sata, od 10 sati ujutru pa sve do pauze, nakon čega je otišao na ručak. Po povratku je naredio hapšenje. Brjukanov je izveden pred sud zajedno sa glavnim inženjerom Fominom i njegovim zamenikom Anatolijem Djatlovom. Proces je organizovan u julu 1987. u improvizovanom sudu u Černobilju, u zgradi nekadašnjeg Doma kulture.

Okrivljeni su gotovo halucinirali tokom procesa, da bi nakon tri nedelje suđenja bili osuđeni na deset godina prinudnog rada. Uz njih trojicu, osuđeni su na manje kazne i šef smene Boris Rogoškin, stariji inženjer Jurij Lauškin i šef reaktora Aleksandar Kovalenko. Proces je izazvao svetsku pažnju. Američki list "Njujork tajms" od 27. jula 1987. objavljuje priču sa suđenja u severnoj Ukrajini, prenoseći čak i reči sudije koji je okrivljenima zamerio nebrigu, nerad i opštu lošu atmosferu u elektrani, jer je utvrđeno da su radnici pili i igrali karte tokom smene.

Sud će ustanoviti da je do havarije došlo tokom testiranja koja su vršena pod velikim pritiskom rukovodstva i da su operateri zaobišli čitav niz sigurnosnih procedura. Svi alarmni sistemi, automatika i glavni računar su isključeni tokom testa.

Sovjetski Savez, dok je istovremeno pokrenuo čak 600.000 ljudi u procesu obnove i sanacije, armije dobrovoljaca poznatih kasnije kao likvidatori, do samog kraja će insistirati na ljudskoj grešci i krivici osuđenih pojedinaca. Izveštaji Međunarodne agencije za atomsku energiju iz ove godine takođe su se koncentrisali na odgovornost pojedinaca. No, potonje istrage u Ukrajini, sprovedene nakon raspada SSSR-a, ali i obnovljeni izveštaj IAEA, ukazaće i da sam dizajn reaktora nije bio dovoljno bezbedan.

REAKTOR: Nuklearna elektrana u Černobilju imala je četiri reaktora tipa RBMK-1000, a u vreme incidenta su građena i dva nova, reaktori 5 i 6. Svaki od njih je bio 1 GW snage na pragu. Dan pre incidenta, direktor elektrane je naredio testiranja reaktora 4, a operateri su pokušali da izmere brzine turbine pri njegovom zaustavljanju. Ovaj zapravo rutinski test sprovodi se ne samo na nuklearnim postrojenjima, nego i u običnoj termoelektrani.

Na prvi pogled, zapravo, nuklearna elektrana ima mnogo sličnosti sa termoelektranom. Suštinska razlika je u tome što se vodena para u termoelektrani pokreće sagorevanjem uglja, a u nuklearnoj radom reaktora. Većina nuklearnih reaktora kao gorivo koristi uranijumov dioksid u prahu, sabijen u tablete od 8×9 milimetara. Samo jedna ovakva minijaturna tableta uranijumskog goriva oslobađa energije koliko i jedna

tona uglja, 2,5 tona ogrevnog drveta, tri bureta od 200 litara nafte ili 500 kubnih metara zemnog gasa.

Reaktorsku zgradu čine unutrašnja čelična ljuska pod pritiskom i spoljna zgrada od armiranog betona. Unutar nje se nalazi reaktor sa dva rashladna kruga i sigurnosnim sistemima. U reaktoru se oslobađa energija iz atomskog jezgra koje je bombardovano neutronima u procesu lančane reakcije. To se naziva kontrolisanom fisijom i podrazumeva cepanje teških jezgara, kakvi su radioaktivni uranijum U235 ili plutonijum P239.

Reaktorska posuda u kojoj se to događa je, inače, vrlo mala u odnosu na zgradu kojom je zaštićena. Voda se u dva rashladna kruga greje tokom lančane reakcije u reaktoru, a potom generatori pare proizvode zasićenu paru. Ova para se koristi za pokretanje turbine elektrane koje zatim, kao i svaki generator, proizvode struju. Turbinska hala je velika, ne mnogo različita od bloka kakve termoelektrane, osim što je vidljivo čistija, gotovo kao neka laboratorija.

Pri svakom raspadu jezgra oslobađaju se novi neutroni i fragmenti raspada, a reaktor je tako načinjen da se suvišni fragmenti odstranjuju. Zato ne dolazi do nekontrolisane lančane reakcije, kakva se događa pri eksploziji atomske bombe. Proces je robustan i, dok ima goriva, stabilan. Cela igranka, međutim, još od reaktora koji je Enriko Fermi napravio u univerzitetskom podrumu u Čikagu, jeste u kontroli energije koja se u njemu oslobađa.

Tehnologije reaktora se zbog toga tako i najčešće dele. Većina savremenih reaktora, naročito u Evropi, rade sa vodom pod pritiskom. Takav je na primer Vestinghausov reaktor u NE Krško, ali je i Sovjetski Savez imao reaktore ovog tipa, poznate kao VVER. U Černobilju su, međutim, korišćeni reaktori sa grafitom, poznati kao RBMK, za koje će se pokazati da su nedovoljno stabilni. Prilikom testa koji je 26. aprila po naređenju Brjukanova i Fomina sproveden u Černobilju, ovakav reaktor nije mogao stabilno da radi na niskom pritisku.

NOĆNA SMENA: Incident se događa u 01.23 posle ponoći. Test sa turbinama izmiče kontroli. Svi alarmni sistemi, automatika i glavni računar unapred su isključeni tokom testa. Umesto njega, korišćen je računar SKALA. U apokaliptičnom sledu događaja reaktor postaje nestabilan. Operateri shvataju kakva nevolja dolazi i pokušavaju da u njegovo jezgro spuste sigurnosne olovne šipke, ali kasne nekoliko sekundi – u reaktoru dolazi do dve uzastopne nuklearne eksplozije. Betonski oklop se otvara, a radijacija curi u atmosferu. Izbija požar na krovu reaktora.

Dozimetri su, međutim, prezasićeni i ne pokazuju da ima opasnosti po ljude. Glavni operater obaveštava direktora Brjukanova i vatrogasce da je došlo do požara, ali nije svestan da je reaktor otvoren. Jedinica

vatrogasaca pokušava da ugasi požar na krovu. Međutim, nivo radijacije na otvorenom je takav da je dovoljno samo nekoliko minuta da bi se primila smrtonosna doza. U vrlo kratkom roku vatrogasci padaju od radijacionog trovanja. Uključujući i njihovog komandanta, strada 47 vatrogasaca koji su prve žrtve černobiljske havarije.

U devet sati ujutru 26. aprila 1986. godine Valentina Šavčenko, predsedavajuća Predsedništva Vrhovne vlade Ukrajine, razgovara telefonom sa Vasilijem Durinjecom, ministrom unutrašnjih poslova. Sunčan aprilski dan u Kijevu. Pozvala ga je telefonom i tokom jutarnjeg brifinga razgovarala sa njim o tekućim pitanjima. Kako će kasnije ispričati u jednom novinskom intervjuu, ministar je na samom kraju razgovora pomenuo da se tokom noći dogodila manja nesreća u nuklearnoj elektrani Černobilj.

"Kako su ljudi?", upitala je, a ministar joj je navodno opisao bezazlenu jutarnju atmosferu u obližnjem gradu Pripjatu. "Neki su na venčanju. Drugi rade u bašti, a treći pecaju na reci Pripjat", izgovorio je.

Sa oko 50.000 stanovnika, istoimeni grad na reci Pripjat nalazio se neposredno uz nuklearnu elektranu, 120 kilometara severno od Kijeva i sedam kilometara od granice sa Belorusijom. Dok je Šavčenkova razgovarala sa ministrom, jutro je za većinu stanovnika izgledalo bezbrižno. Škole su se punile decom, šetači u parku obilazili su spomenik Lenjinu, radnici u luna-parku su spavali. Nije se činilo da vatrogasne sirene i užurbanost zaposlenika elektrane predstavljaju ikakvu pretnju.

Radioaktivni oblak se u međuvremenu kreće. Talas sa oko 200 radioaktivnih izotopa kreće se hiljadama kilometara prema severu i stiže do Tihog i Atlantskog okeana i Severnog ledenog mora. Prvo, međutim, stiže u Pripjat. Hiljade ljudi je izloženo trovanju koje će decenijama potom odnositi živote. U zoru 26. aprila tek poneko na ulici se žalio na metalni ukus u ustima. No, kako je dan odmicao, sve više ljudi oseća mučninu i glavobolju. Lokalna bolnica se puni pacijentima i postaje jasno – dogodilo se nešto užasno.

EVAKUACIJA: Sovjetske vlasti u prvim satima reaguju sporo, funkcioneri jedni druge uveravaju da je sve pod kontrolom. Diskusije traju čitav dan. Kako razmere katastrofe narastaju, tokom večeri 26. aprila vlasti obrazuju posebnu naučnu komisiju sačinjenu od nuklearnih fizičara iz Moskve. Komisija stiže u Pripjat i odmah naređuje trenutnu evakuaciju grada i okoline. Ujutro 27. aprila, 36 sati nakon incidenta, u grad ulazi na stotine autobusa. Sirene i razglas pozivaju stanovnike da odmah napuste svoje stanove, da ponesu dokumenta, najnužnije potrepštine i nešto hrane.

Planirana je evakuacija u krugu od deset kilometara, ali se vrlo brzo ona proširuje na 30 kilometara u prečniku. Sovjetske vlasti planiraju da stanovništvo

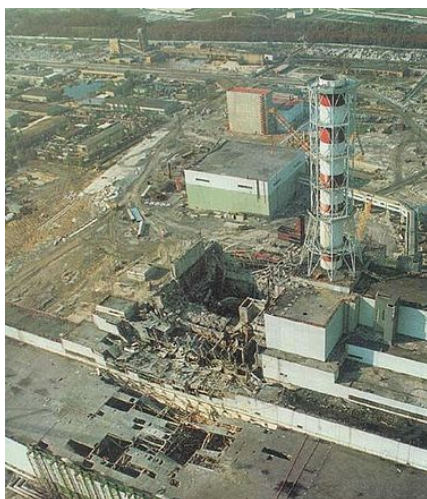
evakuišu samo na tri dana. Međutim, 120.000 iseljenih ljudi se nikada više neće vratiti u Pripjat. Sva deca iz černobiljske zone, uglavnom roditelja zaposlenih na održavanju nuklearne elektrane, bila su prebačena u odmarališta na Crnom moru na Krimu. Decu okružuju ljudi u specijalnim zaštitnim belim odelima koji ih šišaju do kože i po nekoliko puta dnevno kupaju. Černobiljska deca nekoliko meseci nakon toga dane su provodila pod strogim režimom – specijalna hrana, fizičke aktivnosti, analize i merenja. I ćutanje staratelja.

Bliži se proslava 1. maja i u Kijevu se vodi diskusija da li treba otkazati tradicionalnu paradu. Donosi se odluka samo da se skрати dužina trajanja parade. Vesti o događaju u elektrani se drže skrivene. Međutim, radioaktivni oblak se širi Evropom, u jednoj elektrani u Švedskoj dozimetri beleže nagli skok radioaktivnosti i sovjetske vlasti najzad odlučuju da obelodane šta se dogodilo. Zvanična informacija je kratka, pominju se komisija i kontrola nad situacijom.

Trideset godina kasnije, Pripjat je grad duhova, sasvim unutar Zabranjene zone. Reaktor je zaliven betonom. Sovjetski Savez već dugo ne postoji. Prema podacima ukrajinskog Naučnog centra za radioaktivnu medicinu, u periodu od 1987. do danas, najviše od svih naroda stradali su Ukrajinci, ali i stanovnici Belorusije i Rusije. Posledice su osetile i Švedska, Norveška, Poljska, Velika Britanija i druge zemlje, u kojima se život odavno nastavio. Svet se ponovo setio najpoznatije i najveće nuklearne havarije na njenu tridesetu godišnjicu, nakon čega se ponovo spustila zavesa na teška sećanja, mračne odgovore i još mračnija pitanja.

Samo dole, duboko u tami, unutar zabetoniranog reaktora, još se odvijaju nuklearni procesi.

Vreme

Černobilj

Fransoaz Tom

Putinizacija Evrope

Reklo bi se da je jedna od važnijih pouka koju je Kremlj izvukao iz ukrajinskog konflikta na Zapadu prošla skoro neopaženo. Naime, izgledalo je da su gotovo svi pokušaji zbližavanja Evrope s Putinovim Evroazijskim savezom (pod uslovima koje je nametala Moskva) nemogući. Stekao se utisak da Rusija od početka konfrontacije sa Ukrajinom sve više tone u izolacionizam. Da, što se unutrašnje politike tiče to je zaista tačno. Međutim, Rusija je na planu spoljne politike udesetostručila svoje napore da Evropu prekroji po svojoj meri. Kremlj danas čvrsto stoji na stanovištu da se „suverena“ Rusija ne da zamisliti bez „sfere svog uticaja“ koja će se u širokom pojasu prostirati od Lisabona do Vladivostoka. Kremlj hoće da preformatira evropsku svest. Kremlj hoće da natera Evropljane da se odreknu svojih institucija, da čitavoj klasi svojih političara okrenu leđa i tako postanu „putinokompatibilni“. Radi ostvarivanja ovih ciljeva, medijska strategija Kremlja je istovremeno usmerena u tri pravca.

Prvi je konstantno omalovažavanje svega što je zapadno: političara („svi do jednog su korumpirani i nesposobni“), morala („samo blud i sodomija“), demokratije („licemerni igrokaz uz američku muziku“), ljudskih prava („globalna jeres – *человеко-поклонничество*“ kako reče patrijarh Kiril), međunarodnog pravnog sistema („tek fikcija iza koje Amerikanci kriju svoju prevlast“), Evrope (koja „na naše oči propada“), Amerike (koja „već godinama samo šlafjuje“).

Drugi je igra na kartu straha i njegovog neprestanog raspirivanja. Glavni aduti su, naravno, rastuća opasnost od terorizma izazvanog „politikom zapadne tolerantnosti“ i masovni priliv migranata koji ta ista politika „svesrdno podstiče“.

Treći je zbližavanje Evropljana i Rusa na tobože zajedničkim interesima, na terenu zajedničkih objekata mržnje, pre svega mržnje prema SAD. Za sve negativne pojave u savremenom svetu, kao što su na primer islamski terorizam, rat u Ukrajini ili svetska ekonomska kriza, postoji samo jedan krivac – SAD i njeni evropski vazali. Amerika je uvek kriva – i kada je aktivna (intervencija u Iraku), i kada je pasivna (napuštanje Iraka, nastanak takozvanog ISIS-a). Moskva nudi opis proste, crno-bele verzije zbivanja: s jedne strane su zlotvori koji deluju iza kulisa takozvanog važećeg svetskog poretka, a s druge su sile dobra pod rukovodstvom Putina. Tobože on je taj koji se sam samcit suprotstavlja Americi, baš kao što

se i Asteriks suprotstvljao Rimskoj imperiji. I ova uprošćena, tipizirana slika junaka iz popularnog stripa zaista ima mnogo sledbenika, uglavnom zahvaljujući društvenim mrežama.

U tome je među evropskim zemljama najdalje otišla Francuska. Na primer, u vreme kada je Nikola Sarkozy bio predsednik, od pomoćnika tadašnjeg premijera Fransoa Fijona smo mogli da čujemo da je „Hodorkovski prosto bandit koji je opljačkao budžet Ruske Federacije“. No ovde je nešto drugo mnogo bitnije. Francuska desnica je vrlo brzo, spremno i do kraja prihvatila svu mržnju koju su ruski državni mediji počeli da emituju prema Ukrajini. Dovoljno je bilo da ruska državna propaganda kijevski Majdan proglasi za američki projekat, pa da se znatan deo francuskih desničara u istom trenutku pretvori u prave pravcote ukrajinfobe.

Danas u Francuskoj vladaju dva oblika prilično žestoke i nedvosmislene ukrajinfobije. Jedna se javnosti predočava u takozvanim „pristojnim kalupima“, u formi koja ipak poštuje pravila pristojnosti i koju mi redovno srećemo na stranicama *Le Figaro*: „Rusija bez Ukrajine nije imperija; ona bez nje prestaje da bude prepreka hegemoniji SAD“ – piše Adrien Dezuin. „Orijentišući se na Zapad, Ukrajina je sebe odrezala od svog istočnog okruženja, a da u isto vreme sebi nije obezbedila integraciju sa Zapadom. Ukrajina je posle Majdana ostala izolovana, bukvalno nasukana u političkom plićaku gde joj sledi sigurna propast. Sve u svemu, tresla se gora – rodio se miš. Pune dve godine nakon odlaska Viktora Janukoviča, Ukrajinom vlada haos. Krediti MMF-a i Evropske unije su pokradeni i bankrot Ukrajine je praktično neminovan.“ Nas podsećaju da su „pod dirigentskom palicom Američkih jastrebova, mnoge evropske zemlje izrazile veliki entuzijizam povodom nove ukrajinske revolucije“. A Savije Moro, bivši desantni oficir a danas biznismen koji živi u Rusiji i koji važi za velikog poklonika Putina, dakle on tvrdi da je Ukrajina „banana-republika“ i uz to nikada ne propušta priliku da izjavi kako je „Ukrajina već mrtva“.

Uporedo sa ovom „pristojnom“ ukrajinfobijom, imamo i onu zaista odurnu, krajnje vulgarnu, koja se širi po društvenim mrežama, a ton joj zadaju plaćeni botovi i spin majstori Kremlja. Na primer *AgoraVox*, francuskojezični veb-sajt koji sebe proglašava za građanski medij, o Viktoriji Nuland piše sledeće: „Ovo je poruka Evropljanima koji razumeju o čemu se radi. Ova žena s očima boje čelika, navodno obična i dobronamerna činovnica Stejt departmenta koja velikodušno deli kolače učesnicima kijevskog Majdana, zapravo je aktivni ekzekutor koju su Ban Ki Mun i ostali činovnici OUN snabdeli dovoljnom količinom vazelina da bi sve vas, vaše predsednike i monarhe, vaše kancelare i deputate mogla da jebe

kada se njoj to prohte“. A evo kako francuski publicista Erik Zemur izražava svoju „zabrinutost“ za Ukrajinu: „Himera jedinstvene Ukrajine još uvek daje znake života i tu iskasaplenu nakazu od države Evropa još uvek pokušava da spase. Njen leš još uvek tu i tamo pomalo mrda – ali neće još dugo.“ U isto vreme, proruski orijentisani stanovnici Donbasa kod Zemura izazivaju isključivo simpatije i razumevanje: „Oni nemaju ni najmanju nameru da flertuju sa Zapadnom Evropom. Oni znaju da je ona osuđena na propast, da je to teritorija koju iznutra razjeda multikulturalizam, bezbožništvo i agresivni homoseksualizam.“

I nije samo o Ukrajini reč. Svedoci smo toga kako su se povodom skorašnje rusko-turske svade francuski mediji okomili na Tursku. Recimo francuski ekonomista Žak Sapir piše: „Što se ove poslednje (leto 2015) izbegličke krize tiče, jasno je da je ona u znatnoj meri vezana za želju turskih vlasti da izvrše snažan pritisak na Evropsku uniju... Francuska vlada je više nego ikad dosad dužna da se oštro distancira ne samo od Turske, već i od NATO-a. Ovaj vojni savez današnja vlast Francuske može koristiti samo kao zaklon iza kojeg će sakrivati svoju neodgovornu politiku.“ I na kraju bi trebalo pomenuti i uporno diskreditovanje nemačke kancelarke Angele Merkel – tog glavnog bauka Evrope koji kruži nad zidinama Kremlja – medijsku aktivnost kojom se konstantno podriva franko-germanska osovina kao osnova Evropske unije.

Kao što vidimo, uvozni oblici mržnje mogu biti isto toliko opasni kao i domaći. Pristupanje „ruskoj partiji“ umnogome podseća na stupanje u sektu čiji su adepti spremni da poveruju u bilo kakvu budalaštinu i dalje je šire. Mržnja ume da bude moćno oružje u rukama onih koji su spremni da ga iskoriste. Sovjetska propaganda je u svoje vreme bila prilično ograničena time što se trudila da SSSR prikazuje u što privlačnijem, u što pozitivnijem svetlu. A putinska propaganda, budući da je u celosti zasnovana na poricanju svega što je na Zapadu usvojeno kao pozitivno, tih problema nema. Osim toga, ona se i ne trudi da se bilo kome dopadne i zato je ona kudikamo efikasnija.

Ova uporna i izuzetno skupa kampanja zaglupljivanja, demoralizacije i opšte dezorijentacije koju već godinama, i kod kuće i na Zapadu, vodi ruska propaganda, jasno govori o njenim ciljevima i ambicijama. Tu tako otrovnu ravnodušnost prema istini koja je vrlo karakteristična za praktično sve državne medije u Rusiji, neophodno je rasprostraniti i na Zapadnu Evropu. Pod vidom borbe za „političku korektnost“ i protiv „jednoulja“, kremaljska propaganda nameće antikonformistički konformizam, nešto kao odraz zapadnog „jednoulja“ u ogledalu, odnosno običaj da se svakodnevno rutinirano žigoše

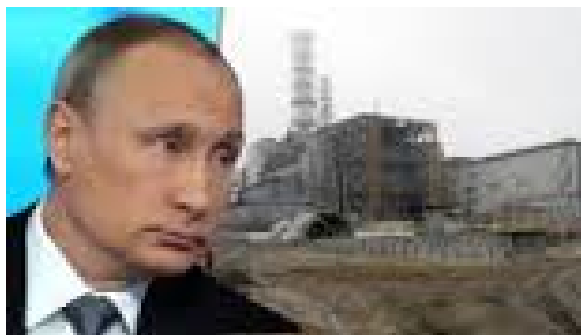
globalizacija, američka prevlast, briselska birokratija, islamizacija itd. I što je najgore, ova propaganda podstiče odsustvo bilo kakvih civilizovanih medijskih pravila. Može se govoriti i pisati bilo šta – sve je dozvoljeno. Kako reče istoričarka Sesil Vesi, danas na Zapadu, a posebno u Francuskoj, ova nova „dripačka kultura“ privlači sve one koji su „već umorni“ od blagodeti zapadne civilizacije i njenih ograničenja, te je tako i jedan lik kao što je Limonov, postao markantno ovaploćenje svih njihovih fantazama. Paradoks ruskog diskursa je u tome što apelujući na „tradicionalne vrednosti“, savremena ruska propaganda reanimira duh evropskog bunta iz '68, ali u formi radikalnog nihilizma. Limonov je za to prosto idealan primer.

Da li bi trebalo da se plašimo ovog psihološkog rata koji Moskva vodi protiv Evrope? Metodi koje sam opisala, u Rusiji su već tokom prvih meseci Putinove vladavine bili uspešno isprobani. Mi se još uvek dobro sećamo niza događaja koji su sledili nakon sumnjivih eksplozija i rušenja stambenih zgrada u septembru 1999, koje su bez ijednog pravog dokaza pripisane Čečenima, a potom i panike koju je ovaj događaj izazvao. Tada je Rusija stupila u novi čečenski rat koji je za razliku od onog prethodnog bio vrlo popularan, a Putin je, zahvaljujući imidžu vladara čvrste ruke, pobedio na predsedničkim izborima. Istog trenutka je u Rusiji učinjen snažan zaokret ka starim imperijalističkim i šovinističkim idejama. Ruski građani su se u toku samo par meseci dobrovoljno odrekli teškom mukom osvojenih sloboda i tada još uvek krhkih demokratskih institucija koje su mukotrпно građene u godinama vlasti Borisa Jeljcina. Isti taj scenario Kremlj pokušava da primeni i u Evropi, nadajući se da će pod istom zastavom „borbe s terorizmom“ uspeti da izvrši uspešnu putinizaciju Starog kontinenta.

Autorka je istoričarka, profesorka na pariskoj Sorboni, specijalista za Rusiju i Sovjetski Savez.

Preveo Haim Moreno

Grani.ru, 17.06.2016/ Peščanik.net, 24.07.2016.

Putin i Evropa koja „na naše oči propada“

Nikola Samardžić

Najteže od svih pitanja

Izveštaj, na internet izdanju Politike, o prvim rešenjima Agencije za restituciju o vraćanju poslovnog prostora beogradskoj Jevrejskoj opštini (na osnovu zakona o imovini oduzetoj žrtvama Holokausta koje nemaju živih zakonskih naslednika), pratili su antisemitski komentari.

Foto: Medija centar

"Kako je ovo moguće? U svakoj zemlji na svijetu kad neko umre imovina pripada državi. Po čemu su jevreji (malo slovo, prim. N.S.) izuzetak"? "Šta je sa imovinom Srba u nekadašnjoj NDH i današnjoj Hrvatskoj"? (Boris) "Nisam zainteresovana strana ali zašto samo jevrejima (malo slovo, prim. N.S.) zar su ostali građani drugog reda"? (Zoran) "Još jedan Vučićev poraz u dugom nizu" (Koloseum).

Ne znam i ne interesuje me zašto su u radu "pristojnih" "nacionalnih institucija", ili u izgradnji "porodičnih vrednosti" najglasniji dežurni ekstremisti i bolesnici. Ovde ću se osvrnuti na rad i stavove direktora Agencije za restituciju Strahinje Sekulića, svestan da raspoložemo izuzetno vrednim resursom državnih službenika nevidljivih u javnosti, skriveni za ešalonom karijerista, nekad i sociopata, koji kreiraju ili "analiziraju" politički i medijski prostor. Premijer mora ubrzati korake koji će ga deliti i od sopstvene, i od kolektivne prošlosti, i od interesnih grupa koje ga u toj prošlosti zadržavaju sa svima nama zajedno, svesni da je boravak u čekaonici za neki budući život tačka preseka društvenog konsenzusa. Zakon o imovini žrtava Holokausta koju će Srbija vraćati jevrejskim zajednicama, uz simboličnu nadoknadu iz državnog budžeta jedna je od odluka koja nas smešta u sam vrh uređenih evropskih zajednica, i nije neobično da se

počeo osporavati, bez obzira na istorijski i etički kontekst, ili upravo zahvaljujući tome kontekstu.

Negacija Holokausta i antisemitizam su globalne pojave. Većina država okupljenih u UN neprijatelji su Izraela, države u kojoj Palestinci i Arapi uživaju najviše standarde demokratskih i ljudskih prava, više nego u matičnim tvorevinama. U tridesetim godinama XX veka antisemitizam je postao kulturna norma zabludelog, bezidejnog srpskog građanstva, zaraženog uticajima ruske emigracije koja se, pred boljševizmom, sklanjala i od sopstvene slike u ogledalu. Titova Jugoslavija podržavala je palestinske teroriste, a Jevrejima dopuštala iseljavanje u Izrael pod uslovom oduzimanja svih građanskih prava u matici.

Restitucija je samo jedan od sadržaja kulture sećanja na Holokaust, i izgradnje novih odnosa s Jevrejima koji bi trebalo da su, svi, ma gde bili, domaći, integralan deo srpskog društva, na isti onaj način na koji su SAD i Izrael uspostavili uzajamne odnose. Agencija za restituciju je supstitucija za sudove koji za takav zadatak nisu bili spremni u bilo kom smislu - stručnom, političkom, etičkom. Zato će rešenja koja će potpisivati direktor agencije Strahinja Sekulić, jedan od najzaslužniji za zakon o imovini nestaloj u Holokaustu, za buduće uređeno i zaista "pristojno" društvo biti jedno od polazišta tumačenja prošlosti, smernice za budućnost, i precedenti u smislu trajnih pravnih i kulturnih normi.

Holokaust je vodio ubrzanoj realizaciji brutalne nacističke pljačke

U Jugoslaviji su i nakon Holokausta nastavljeni progoni i otimačina. Poreklom iz najpasivnijih zabiti, oslobođoci su ulazili u tuđa kupatila i papuče. Konfiskacijom i nacionalizacijom Jugoslavija se isprva brže sovjetizovala od svih ostalih istočno-evropskih satelita. Srpska građanska proruska desnica (koja je takođe baštinila privilegije titoizma), smatra da je suverena u raspolaganju svim društvenim resursima. Podrazumevajući svoje nakaradno tumačenje prošlosti, do završne reči o svakom važnom pitanju, koju će, smatrajući nas sve mentalno zaostalim, izricati u mejnstrim medijima (Politika, Pink, RTS), ili posredstvom društvenih mreža koje su na korak od novoga, apokaliptičnog, nacionalnog obračuna, koji će nas učiniti najvećim Srbima i Rusima na svetu. Levica kidiše na svako tuđe bogatstvo, osim na sopstveno, i rušiće svaku administraciju koja se ne poziva na kontinuitet tjentiško-dedinjskog establišmenta. U Srbiji nema političkog centra pre svega zbog odsustva slobodnih, efikasnih institucija. Društvene nauke obmanjuju tvrdeći da je u zoni Evropske unije, pred

kapitalizmom i globalizacijom, propala i srednja klasa, koja je oslonac umerenih politika: ona je, naprotiv, predimenzionirana i stoga nevidljiva. Uređenje vladavine prava, koje bi moglo da usledi otvaranjem poglavlja 23, doprineće i društvenom smirivanju, i dodatnoj kapitalizaciji svih slojeva, osiguranjem domaćih i stranih investicija, a posredno približavanju svih politika liberalnom centru. Rad Agencije za restituciju jedan je od putokaza takvog razvoja. Demokratske institucije, naročito pravosuđe i agencije koje ga supstituišu, dužne su da brinu o etici društvenog razvoja. Iskustva Drugog svetskog rata podstakla su Evropu u izgradnji zajedničkih demokratskih institucija. Tako je, a u vezi s Holokaustom i pitanjem odgovornosti kvislinškog okupacionog režima, kojim uporno manipulise građanska proruska desnica, Agencija rešenjem od 15. juna utvrdila sledeće: da pripadnik okupacionih snaga, niti njegovi naslednici, nemaju pravo na povratak imovine (imovina generala Milana Nedića konfiskovana je kao od narodnog neprijatelja); da je Nedić "nesporno sledio ideologiju okupatora", i "postupajući u skladu sa stavovima i politikom okupatora", predstavljao "pripadnika okupacionih snaga", Time je i kvislinška uloga generala Nedića u sprovođenju Holokausta i svih ostalih zločina, uključujući prostor Sajmišta (samo nominalno pod NDH, do 1944), postala izvršni predsednik koji bi trebalo da ubuduće poštuju zvanične institucije, podrazumevajući reviziju revizionizma koji su našoj kulturi i obrazovanju nametnuli proruski kvislinzi u toku poslednje decenije. Veoma je aktuelna javna debata koja otvara pitanje, da li Srbija puzi u autoritaran režim koji će potčiniti ionako slabe, rovite, neefikasne i neubedljive institucije. Da li su bili uzaludni moji pokušaji, iz niza proteklih godina, da ukazujući na dobre primere racionalizujem rad naših institucija i Vučićevu ulogu u promenama političkog sistema, pre svega u domenu evropske integracije?

Uzalud bih tvrdio, da su mi namere bile najbolje. U ma kome pravcu da nastavimo, male razlike iz prošlosti zaseniće značajne promene.

See more at:

[http://www.danas.rs/dijalog/kolumnisti.1124.html?news_id=324054&title=Najteže od svih pitanja \(II\)#sthash.ngHAFa8t.dpuf](http://www.danas.rs/dijalog/kolumnisti.1124.html?news_id=324054&title=Najteže%20od%20svih%20pitanja%20(II)#sthash.ngHAFa8t.dpuf)

Danas

Marina Abramović: Od 70. morate da završite sa sranjima

Već 40 godina ova umetnica ekstremnim performansima privlači pažnju. Ove godine napuniće 70 godina. Povodom njene autobiografije koja će se pojaviti najesen, nemački "Spiegel" je objavio veliki intervju sa Marinom Abramović.

Foto: Gettyimages

*** Gospođo Abramović, ove godine ćete napuniti 70 godina. Da li je to razlog za slavlje?**

I te kako! U Americi niko ne govori o godinama. Prirediću veliku žurku sa 300 zvanica u Gugenhajm muzeju. Možda ću igrati oko šipke – da vidimo da li mogu da se spustim niz šipku sa vrha muzeja. Još vežbam. Želela bih dugo da živim, da napunim 100...

*** Da li se plašite da će vas vreme pregaziti?**

Prošle godine stalno sam bila u neverovatnom strahu da nemam dovoljno vremena da uradim sve što želim. Pošto sam radila kao luda, krvni pritisak mi je bio toliko visok, da sam mislila da ću dobiti moždani udar. Onda sam otišla u Indiju – u utočište. Provela sam mesec dana u zatvoru koji zovu Sanatorijumom. Ne možete otići, daju vam vrlo malo hrane i stalno ste gladni. Bila sam tamo i tokom božićnih praznika, ali oni ih nisu slavili. Samo smo radili vežbe disanja. Bilo je odlično. Već sam zakazala novi boravak u isto vreme. Ako neko ima 70 godina, treba da bude svestan da je svakog dana bliži smrti. Zato se moraju smanjiti "sranja".

*** Recimo?**

Odgovaranje na glupe pozive. Svaki dan dobijamo na stotine mejlova.

*** Isplanirali ste već svoju sahranu: ne jedan, nego tri kovčega i tri sahrane – u Beogradu, Amsterdamu i Njujorku. Da li ostajete pri tome da jedna bude u Beogradu?**

Ne. Otkako su mi roditelji umrli, odustala sam od te ideje. To nije zemlja koju ja poznajem. Ja se ne osećam ni kao Srпкиnja, ni kao Crnogorka. Ja sam Eksamjugalovenka. Potičem iz zemlje koje više nema.

*** A kao dete, kad ste imali pet-šest godina, proveli ste godinu dana u bolnici.**

Zbog pogrešne dijagnoze. Mislili su da imam hemofiliju, ali je bila reč o jednoj drugoj bolesti sa dugim, dugim krvarenjima. Kad sam dobila prvu menstruaciju, to je prestalo.

*** Zašto godinu dana?**

Zato što sam živela u Jugoslaviji. Nije mi bilo tako loše. Svi su mi kupovali poklone i bili fini prema meni. Kod kuće je bilo loše. Majka me je često tukla i svuda sam imala modrice. Takođe su me ošišali kad sam bila mala.

*** Vi još nosite dugu kosu...**

Da povratim moć. Oni su je spalili. Ali moram priznati da mi je moj izdavač rekao da više ne smem da pričam o svom detinjstvu, jer mi autobiografija izlazi na jesen. Obećala sam mu.

*** Zašto ste nastavili da živite s majkom sve do tridesete?**

Zato što u komunizmu nije bilo stanova. U to vreme, prijavljivala sam se na razne poslove – u pošti, farbala sam podove, prala sudove. Život kod kuće bio je najjeftiniji. Bilo je vrlo uobičajeno da i tri generacije žive pod istim krovom.

*** Kad ste se odselili, postali ste nomad.**

Nakon što sam u poznim dvadesetim sreća Ulaja...

*** ...Koji je umetnik poreklom iz Nemačke i s kojim ste narednih 13 godina izvodili performanse...**

...Živeli smo pet godina u kombiju. Išli smo u pustinju, posetili Aboridžine, Indiju.

*** I danas ste u pokretu bez prestanka: Brazil, Argentina, London, Kina... Mnogo putujete?**

Ja radim. Ja ne mogu poslati sliku, ja šaljem sebe. Kad sam živela u Jugoslaviji, sanjala sam da jednog dana vidim svet. Da je sada ovde svemirski brod koji će da me vodi u drugu galaksiju – odmah bih krenula. Toliko sam radoznala. Prošle godine mislim da nisam provela više od 20 dana u Njujorku. Na aerodromu ponekad mislim odakle je došao moj kofer. Ne znam da li bih mogla negde da se skrasim. Osim toga, nemam muža, porodicu, potpuno sam slobodna.

* Da li ste ikada imali decu?

Ne. Nikad. Tri puta sam abortirala jer sam bila ubeđena da će to biti pogubno za moj rad. Jedna osoba može imati ograničenu količinu energije u telu, a ja želim da je delim s drugima. To je moje viđenje života. To je razlog zašto žene iz sveta umetnosti nisu uspešne kao muškarci. Ima mnogo talentovanih žena. Zašto su muškarci na važnim pozicijama? Jednostavno: ljubav, porodica, deca – sve ono što žena ne želi da žrtvuje.

* To ste odlučili još u mladosti?

Da. Naročito zato što sam imala tako užasno detinjstvo. Nisam želela da budem majka. Nikako. Moji studenti su moja deca.

* Nakon retrospektive u MoMa muzeju 2010. vaš život se potpuno promenio.

Kad sam sedamdesetih počela da se bavim performansom, mislili smo da je 30 posetilaca veliki broj. 200 i 250 – fantastičan! A u MoMA je došlo 750.000 ljudi! Moja publika se potpuno promenila. To nije obavezno publika koja posećuje kulturna dešavanja. Ima tu poljoprivrednika, domaćica, dece, političara, ljudi raznih profesija. Javnost je postala moj rad. Stojim iza, a ne ispred i dajem samim ljudima alat uz pomoć kog će sami izvesti performans.

* Kako to treba da funkcioniše?

Kao organizovani koncert. Ljudi obično dođu da vide nešto i onda odu. Međutim, u 21. veku nemaju želju da gledaju pasivne stvari. Žele da budu deo nečega, da nešto iskuse, osećaju povezanost s drugima.

* Vreme igra centralnu ulogu u vašem radu. Zar tokom performansa nemate utisak da protiče sporo?

U trenutku kad pomislite tokom performansa “Koliko dugo ovo moram da radim?”, izgubili ste. Vaša koncentracija je izgubljena. To odmah osećate i publika – nanjuši da ste uplašeni i da u vama ima sumnje.

* U performansu ste iznova i iznova išli do sopstvenih granica. Dozvolili ste publici da vas maltretira, gotovo čupa za kosu.

To je razlika između teatra i performansa: u pozorištu je krv kečap, a u performansu je prava.

* Oni žive u Njujorku, gradu koji živi neverovatno brzo, a na vašem performansu u MoMA sedeli su u tišini celog dana.

To je nešto najteže što sam uradila. Pripremala sam se za to godinu dana. Ljudi ne razumeju šta znači kada se ne pomeraš tri meseca. To je pakao. Ranije sam morala da promenim sopstveni metabolizam. Samo noću sam pila vodu, da danju ne bih morala da idem u toalet, nisam ručala, samo sam malo doručkovala i

jela laganu vegetarijansku večeru. Na to sam morala da navikavam svoje telo. U 62. to je bilo vrlo teško.

* Zbog umetnosti i gladujete?

Da, redovno, to je moje “veliko spremanje”. Ne treba da stalno čistimo kuću, nego naša tela. To je naš najvažniji dom. Pet ili šest dana mesečno samo pijem vodu, ne jedem, ne pišem, ne radim ništa.

* Izgledate 20 godina mlađe nego što jeste, a toliko mučite svoje telo.

Moj lekar kaže da su mi i krv i unutrašnji organi mnogo mlađi. Verujem da je to zato što toliko volim život, volim ljude. Moja majka je bila vrlo aktivna žena. Penzionisala se u 62. i u 86. umrla užasnom smrću od potpune demencije. Promenila je život od aktivnog do potpuno pasivnog. Ja ću da umrem radeći, a ne dok sedim ispred glupog TV-a. Ljude ubija penzija.

* Da li je radoznalost fontana mladosti?

Jedina osoba koja je luđa od mene i kojoj se divim svim srcem je Suzan Zontag. Uvek je bila izuzetna. Išla u najbolje barove, vozila se Nju Džerzijem, da čuje neki pank bend. Onda znate šta se dešava u svetu. Ja ne izlazim noću. Volim jutro.

* Da li to znači da ne pijete alkohol?

Nikad. Ne volim ni ukus ni miris. Moj porok je čokolada, ne alkohol. Ne dobra čokolada, nego ona loša, sa mnogo šećera i kakao putera.

* Vrlo ste strogi prema sebi – šta očekujete od publike?

Oni koji dolaze, moraju prvo da predaju svoj telefon, kompjuter, sat, sve. Onda dobiju slušalice koje prikrivaju sve druge zvukove. To je trenutak transformacije: od posmatrača do učesnika.

* Bez kompjutera, bez telefona – to je mnogim ljudima vrlo teško.

Videla sam mnoge Japance koji su stavili slušalice, slušali i rekli: “Nešto ne radi, ništa se ne čuje”. Onda sam im objasnila o čemu se radi – o tišini. Poludeli su! Dovlačili su svoje prijatelje, koji su dovodili svoje prijatelje... Ta deca nikad nisu iskusila pravu tišinu. Uvek se negde čuje muzika, ili nešto drugo. Moja publika je zaista veoma mlada – većina je u dvadesetim. Rade vrlo jednostavne stvari. Onda dobiju jednostavne zadatke – stani, sedi, lezi. Onda broje zrna pirinča i sočiva. Potpuno zanimljivo: pošto, baš kao što brojite i sortirate zrna pirinča i sočiva, tako se bavite i svojim životom. Svako to radi drugačije. Traje satima.

* Kako to mislite? Živite onako kako brojite zrna pirinča?

U početku se zabavljate. Onda ste potpuno frustrirani jer ih ima previše. Onda ćete biti besni. Izgubićete koncentraciju i poludeti. Ali kad prođete kroz sve te faze i počnete pravilno da dišete, vaš um se stabilizuje i dobijete rezultate. Ako uspete da brojite i sortirate zrna pirinča i sočiva, ovladali ste životom. To je upravo to: disciplina, samokontrola, koncentracija.

* Svet umetnosti vas optužuje da se više ne bavite umetnošću, da ste “Nju ejdž”.

Nisam zainteresovana za “Nju ejdž”, ne znam ni šta to znači. Ono što me zanima je svest o tome kako se ljudi menjaju.

* Napadaju vas i zbog vaše bliskosti sa svetom mode.

Već sedam godina nisam kupila ni jedan komad garderobe – sve dobijem besplatno. Ranije nikad nisam imala novca za te stvari. A sada da to ne nosim? Izvinite. Sve što vidite na meni dali su mi drugi. Doduše, čizme koje su mi bile potrebne sama sam kupila u Njujorku.

* Da li volite što živite ovde?

Energija je neverovatna. Morate da budete u Njujorku, a onda napustite grad i ponovo mu se vratite, jer vas u suprotnom pojede. Da li znate da je celi taj grad napravljen od granita? Da mu ništa ne pobegne. Probudite se ujutro i radite kao ljudi i onda sledećeg dana isto tako. To se nikad ne završava. Svi žive u taj buci.

* To može biti i fatalno.

Ne želim da umrem u Njujorku. Kad pokušam sve i kad se umorim, otići ću u manastir u Indiju. Date im novac i oni se brinu o vama. Imaju divne crvene pande, luda sam za njima. I koalama. Oni čine srećna jutra. Ali neću da umrem ovde kao oni, kako ih zovete? – “Starci”. Ovde ako ste stari, kao da ste prljavi.

* Terate publiku da osluškuje tišinu. Šta za vas to znači?

Za mene, to nije prostorni mir oko mene, nego mir uma. Ako uspete da uđete u taj misaoni prostor, to je prava tišina. Divni Tibetanci imaju reč za to – zovu ga “bićem kao takvim”. To znači da je prazno, ali prepuno značenja. To nije praznina bez sadržaja. Kada dostignete tu mentalnu tišinu, dobijate priliku da razumete smisao života. To je tišina za mene. Ali to nije lako.

Izvor: *Spiegel*, 27.07.2016.

Robert Reich

Da li je Hillary shvatila?

Da li je Hillary shvatila da najvažnija podela u američkoj politici danas nije podela na levicu i desnicu, već na establišment i snage koje se bore protiv njega? Bojim se da nije – bar još ne. Jedan istaknuti član Demokratske stranke koga poznajem iz vremena Clintonove administracije rekao mi je: “Pošto je obezbedila nominaciju, Hillary će se sada pomerati ka centru da bi privukla neopredeljene umerene birače”.

Verovatno je zato za mesto potpredsednika odabrala Tima Kainea, prilično bezbojnog političara umerenog centra. Zapravo, Hillary samo radi ono što prema njenom iskustvu daje rezultate. Nakon što su demokrate izgubili na izborima za Predstavnički dom i Senat 1994, Bill Clinton se približio centru. Potpisao je nove zakone o reformi sistema socijalne zaštite, kriminalu, trgovini i finansijskoj deregulaciji. Zahvaljujući tome uspeo je da osvoji drugi mandat 1996. i proglasi kraje „epohe glomazne države“.

U to vreme opšti izbori su ličili na nadmetanje dva prodavca hot-doga koji stoje s leve i desne strane prostranog šetališta. Svaki se trudio da priđe što bliže sredini da bi povećao promet. (Ako bi jedan otišao previše ulevo ili udesno, onaj drugi bi se pomerio za njim i preuzeo kupce sa sredine šetališta.) Ali to poređenje je zastarelo. Danas su se svi na šetalištu udružili protiv privatnih mlaznjaka koji ih nadleću na putu u Southempton.

Najmoćnija sila u američkoj politici danas jeste bes prema establišmentu i sistemu podešenom da radi u korist velikih korporacija, Volstrita i najbogatijih. Zato je Donald Trump osvojio republikansku nominaciju. Zato je Bernie Sanders pobedio u 22 države i usput osvojio apsolutnu većinu glasača Demokratske stranke mlađih od 45 godina. „Umereni“ birači više ne postoje. Ne postoji ni „centar“. Postoje autoritarni populizam (Trump) i demokratski populizam (ono što je Bernie nazvao „političkom revolucijom“, koja sada čeka novog lidera). I, naravno, postoji republikanski establišment (u rasulu) i demokratski establišment.

Ako Hillary Clinton i Demokratska stranka ne shvate prirodu tekućeg prestrojavanja, čeka ih neprijatno buđenje – kao i čitavu zemlju, bojim se. Jer Donald Trump odlično shvata šta se događa. Na tome počiva njegov autoritarni populizam („Ja sam vaš glas“). „Za pet ili deset godina“, kaže Trump, „imaćete radničku partiju. Partiju ljudi koji 18 godina nisu videli povišicu i besni su“. U govoru održanom u

jednoj fabrici u Pensilvaniji, napao je političare i finansijere koji su izdali Amerikance „kada su ljudima oduzeli mogućnost da zarade za život i prehrane porodicu“.

Zabrinutost zbog učinaka slobodne trgovine nekada je bila rezervisana za političku levicu. Danas, prema nalazima Istraživačkog centra Pew, ispitanici koji smatraju da sporazumi o slobodnoj trgovini nanose štetu Americi češće dolaze iz redova simpatizera Republikanske stranke. Problem nije u samoj trgovini. Problem je u političkom i ekonomskom sistemu koji radnim ljudima ne pruža nikakvu zaštitu od štetnih posledica takvih sporazuma i ne dozvoljava im da profitiraju od dobrih strana slobodne trgovine. Jednostavno rečeno, borci protiv establišmenta žele da krupni kapital bude proteran iz politike. To je bila premisa Sandersovog programa. To je takođe važan deo Trumpove kampanje („Toliko sam bogat, da me niko ne može potkupiti“), mada sada i on pokušava da zadobije podršku krupnog kapitala.

Nedavno sprovedena anketa YouGov časopisa *Economist* pokazala je da 80 odsto republikanskih glasača na primarnim izborima smatra da je ulazak novca u politiku ozbiljan problem, a politička anketa koju je organizovao *Bloomberg* pokazuje da se približno isti postotak republikanaca protivi odluci Vrhovnog suda u postupku *Citizens United v. FEC*. Proterivanje krupnog kapitala iz politike je sve važnije pitanje za glasače obe stranke. Anketa koju su u junu sprovedeli *Njujork tajms* i *CBS* pokazuje da 84 odsto demokrata i 81 odsto republikanaca žele temeljnu promenu ili potpunu reorganizaciju sistema finansiranja političkih kampanja. Prošlog januara, anketom sprovedenom među ispitanicima koji će verovatno učestvovati na kokusima u Ajovi, *Des Moines Register* je ustanovio da 91 odsto republikanaca i 94 odsto demokrata potvrđuje da su „besni“ zbog uticaja novca na politiku.

Hillary Clinton ne treba da se pomera ka „sredini“ terena. To će joj, zapravo, samo štetiti, ako se protumači kao odricanje od stavova koje je zastupala u kampanji za nominaciju, dok je pokušavala da privuče pripadnike radikalnijeg krila Demokratske stranke. Umesto toga, treba da zauzme kurs borbe protiv establišmenta i nedvosmisleno se obaveže da će proterati veliki novac iz politike, da će se pobrinuti da sistem radi u korist većine, a ne samo privilegovane manjine. Mora jasno pokazati da je Trumpov autoritarni populizam opasan gambit i da je najbolji način da se učini kraj korupciji politike novcem i da Amerika ponovo postane velika zemlja jačanjem američke demokratije.

Preveo *Dorđe Tomić*

Tekst je prvo objavljen na autorovom blogu.

Social Europe, 26.07.2016/ *Peščanik.net*, 28.07.2016.

U ovom broju

Marko-Marija Gregorić: *René Girard*

Milan Koljanin: *ZBORNİK 10*

Milan Koljanin: *Sol Fridlender*

Davor Mandić: *Daša Drndić*

Daša Drndić: *Zlo je uvijek tu...*

Dragan Jurak: *Seks u zoru*

Muharem Bazdulj: *Ljudi govore*

Slobodan Bubnjević: *Demoni Černobilja*

Fransoaz Tom: *Putinizacija Evrope*

Nikola Samardžić: *Najteže od svih pitanja*

Marina Abramović: *Od 70. morate da završite sa sranjima*

Robert Reich: *Da li je Hillary shvatila?*

www.mansarda.rs

"Nisu sve knjige opasne, opasna je samo jedna" (Danilo Kiš)

Stranice posvećene Jevrejima bivše
Jugoslavije

<http://elmondosefarad.wikidot.com>

Ne zaboravite da otvorite

www.makabijada.com

Lamed

List za radoznale

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21

42268 Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 61 14

e-mail: ivan.ninic667@gmail.com